CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

५

श्रीकाशीविश्वनाथपुरीमेढुंढराजगणेशकेपासदाऊअग्निहोत्रीके सिद्धविनायकयंत्र
मेवेदान्तसारसुबोधनीटीकासंयुक्तछापाभया जिस्कोलेनाहोयदाऊकेदुकानमेमिलेगा

सम्वत १९२९

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे॰टी॰
सु॰
१

॥श्रीगणेशायनमः रामानंदंगुरुंनत्वापरमानन्दमद्वयम् वक्ष्येवेदान्तसारस्यटीकांनाम्नासुबोधिनीम् इहखलुकश्चिन्महापुरुषोनित्याध्ययनविध्यधीतसकलवेदराशीनाच्चिन्मात्राश्रयत्वेनतद्रूपाद्वयानन्दविषयानाद्यनिर्वचनीयभावस्वरूपाज्ञानविलसितानंतभवानुष्ठितकाम्यनिषिद्धवर्जितनित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनाकर्म्मभिःसम्यक्प्रसन्नेश्वरारामाणिष्टिकाचूर्णादिसंघर्षितादर्शतलवदतिनिर्मलाशयानांनलिनीदलगतजलबिन्दुवद्धिरण्यगर्भादिस्तंबपर्यंतंजीवजातस्यात्मवन्मृत्योरास्यान्तर्गतंक्षणभंगुरंतापत्रयाग्निदंदह्यमानमहर्निशमात्मन्यनुपश्यतामतिविवेकिनांअतएवैहिकस्रक्चन्दनादिविषयभोगेभ्यः आमुष्मिकहिरण्यगर्भाद्यमृतभोगेभ्यश्चवांताशनइवातिनिर्विण्णमानसानांशमादिसाधनसंपन्नानामायाततोधिगताखिलवेदार्थत्वाद्देहाद्यहंकारपर्यन्तंजडपदार्थतद्विलक्षणस्वप्रकाशस्वरूपप्रत्यगात्मनिब्रह्मानंदत्वेसंशयापन्नानांतज्जिज्ञासूनामल्पश्रवणेनमूलाज्ञाननिवृत्तिपरमानंदावाप्तिसिद्धयेप्रकरणमारभमाणः तत्समाप्तिप्रचयगमनादिफलकस्यशिष्टाचारपरिप्राप्तेष्टदेवतानमस्कारलक्षणमंगलाचरणस्यावश्यकर्तव्यताप्र

अखण्डंसच्चिदानन्दमवाङ्मनसगोचरम् आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये॥ १ श्री॥०

दर्शयंस्तल्लक्षणयानुबंधचतुष्टयंनिरूपयन्परमात्मानंनमस्कुरुतेऽखंडमित्यादिना अखंडमिति अभीष्टस्यनिःश्रेयसःसिद्धयेप्राप्त्यर्थमात्मानमाश्रयेएकत्वेनप्रतिपद्यइत्यर्थः ननुविषयस्यात्मनःकथंप्रतिपत्तिरित्याशंक्याह अखिलाधारमिति अखिलस्यचराचरात्मकप्रपंचस्यविवर्ताधिष्ठानत्वेनकारणत्वाकांतंब्रह्मैवप्रतिपद्येनतुशुद्धमित्यर्थः ननुएवंचसतिप्रतिपत्तिविषयत्वेनदृश्यत्वापत्तिरित्याशंक्याह अवाङ्मनसगोचरमिति यतोवाचोनिवर्तंतइत्यादिश्रुतिभिरविषयत्वप्रतिपादनात्प्रतिपत्तिविषयत्वंकारणत्वोपलक्षितब्रह्मविषयत्वेनौपचारिकमितिभावः ननुएवमपिब्रह्मणःकारणत्वेमृत्पिंडवदनित्यत्वाशंकामपहरन्नाह सदितिनाशाभावोपलक्षितस्वरूपंसदेवसौम्येदमग्रआसीदित्यादिश्रुतेः ननुतथापिजडत्वापत्तिमाशंक्याह चिदितिस्वप्रकाशचैतन्यस्वरूपमितियावत् ननुतथाप्यपुरुषार्थत्वात्किमित्याश्रयणीयमित्यतआह आनंदमितिपरमानंदरूपमित्यर्थः ननुभक्षितेपिलशुनेनशान्तोव्या

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

अनुबंधचतुष्टयमेवाह यथोद्देशमधिकारिणं लक्षयति अधिकारीत्विति स्वाध्यायोऽध्येतव्य इति वचनात्त्रैवर्णिकानामुपनीतानामध्ययनं नियमेन विधीयते अध्ययनविधिप्रयुक्तमेवाध्ययनं नाध्यापनविधिप्रयुक्तं तथा चाधीतो वेदो वेदाङ्गानि च शिक्षाकल्पव्याकरणछन्दोज्योतिषनिरुक्ताख्यानि यत्तेनापाततो(ऽ)धिगताखिलवेदार्थः अत्र सर्ववेदार्थरहस्यज्ञाने सति उत्तरग्रन्थवैयर्थ्यपरिहारायापातत इत्युक्तम् नन्वनधीतवेदानामपि विदुरादीनां तत्त्वज्ञानोत्पत्तिदर्श

अधिकारी तु विधिवदधीतवेदवेदाङ्गत्वेनापाततोऽधिगताखिलवेदार्थोऽस्मिन् जन्मनि जन्मान्तरे वा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरं नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेन निर्गतनिखिलकल्मषतया नितान्तनिर्मलस्वान्तः साधनचतुष्टयसम्पन्नः प्रमाताधिकारी काम्यानि स्वर्गादीष्टसाधनानि ज्योतिष्टोमादीनि निषिद्धानि नरकाद्यनिष्टसाधनानि ब्राह्मणहननादीनि नित्यान्यकरणे प्रत्यवायसाधनानि सन्ध्यावन्दनादीनि नैमित्तिकानि पुत्रजन्माद्यनुबन्धीनि जातेष्ट्यादीनि प्रायश्चित्तानि पापक्षयसाधनानि चान्द्रायणादीनि उपासनानि सगुणब्रह्मविषयमानसव्यापाररूपाणि शाण्डिल्यविद्यादीनि एतेषां नित्यादीनां बुद्धिशुद्धिः परं प्रयोजनम् उपासनानां तु चित्तैकाग्र्यं तमेतमात्मानं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसानाशकेनेत्यादिश्रुतेः तपसा कल्मषं हन्ति विद्ययामृतमश्नुत इति स्मृतेश्च नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानां तु अवान्तरफलं पितृलोकसत्यलोकप्राप्तिः कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोक इत्यादिश्रुतेः ॥

नादेवाध्ययनानन्तरमुक्तकर्मानुष्ठानवैयर्थ्यमाशंक्याह जन्मान्तर इति तेषामाधुनिकाध्ययनाद्यभावेऽपि जन्मान्तरीयाध्ययनादिनिमित्तपरिपाकवत्तामस्मिन् जन्मनि विनाप्यध्ययनादिना ज्ञानोत्पत्तौ बाधकाभावान्नाध्यापनादिवैयर्थ्यमिति भावः काम्येति काम्यस्यापि कर्मणो धर्मसाधनत्वेऽपि यातायातसम्पादकत्वेन बन्धकत्वात् निषिद्धवत्तद्वर्जनपुरःसरमित्युक्तम् ॥ ॥ ॥ ॥०

रितिन्यायेनप्रपञ्चस्याधिष्ठानव्यतिरिक्ततयाप्रतीयमानत्वात्कथमद्वैतसिद्धिरित्याशंकांतृणीकुर्वन्नाह अखंडमितिसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्य
मित्यर्थः अत्रसच्चिदानंदमितिप्रयोजनम् अखंडमितिविषयः शास्त्रविषययोः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावःसंबंधः तत्कामोधिकारीत्यनुबंधचतुष्टयम
र्थादुक्तंभवति किंचयस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौतस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंते महात्मनइत्यादिश्रुत्यागुरुनमस्कारस्यापिशास्त्रांगत्वप्रतिपा
दनात्तन्नमस्कारोपिअवश्यंग्रंथकृन्नकार्यइतितन्नतिपूर्वकमभिधेयग्रंथंप्रतिजानीतेअर्थोपीतिअपिशब्देननकेवलंशब्दतःडित्थकपित्थादिवत्संज्ञामात्र
व्यवस्थितमपितु अर्थतःशब्दतश्चेतिअद्वयानंदानगुरूनाराध्य वेदांतसारंयथामतिवक्ष्यइत्यन्वयः अद्वयश्चासावानंदश्चाद्वयानंदस्तानद्वयानंदान् अत्रेह

अथेतोप्यद्वयानंदानतीतद्वैतभानतः गुरूनाराध्यवेदान्तसारंवक्ष्येयथामति वेदान्तोनामोपनिषत्प्रमाणन्तदुपकारी
णिशारीरकसूत्रादीनिच अस्यवेदान्तप्रकरणत्वात्तदीयैरेवानुबन्धैः तद्वत्तासिद्धेर्नतेपृथगालोचनीयाः तत्रानुबंधो
नामअधिकारीविषयसंबन्धप्रयोजनानि॥

तुमाह आतीतद्वैतभानतइति अतीतंगतंद्वैतभानंयतःतस्मादतीतद्वैतभानतःनिरस्तसमस्तभे
दज्ञानत्वादित्यर्थः तान्गुरूनाराध्यकायवाङ्मनोभिर्नमस्कारगोचरीकृत्यवेदांतसारंवेदांतानामुपनिषद्वाक्यजातानांमध्येयत्सारंसिद्धांतरहस्यंयस्मि
न्ज्ञातेपुनर्ज्ञातव्यंनावशिष्यतेतंवेदान्तसारंयथामतिबुद्धिमनतिक्रम्यवक्ष्येप्रतिपादयिष्यइत्यर्थः इदानींसर्वस्यापिवस्तुविचारस्योद्देशपूर्वकत्वा
त्प्रतिज्ञातंवेदांतंनामतोनिर्दिशतिवेदान्तइति उपनिषदएवप्रमाणमुपनिषत्प्रमाणंउपनिषदोयत्रप्रमाणमितिवातदुपकारीणिवेदांतवाक्यसंग्राह
काणिशारीरकसूत्रादीनिअथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यादीनिसूत्राणिआदिशब्देनभगवद्गीताद्यध्यात्मशास्त्राणिगृह्यंतेतेषामप्युपनिषच्छब्दवाच्य
त्वादितिभाव ननुयद्यप्यवांतरानुबंधचतुष्टयमापद्यनिर्दिष्टंतथापिपरमानुबंधचतुष्टयस्यानिरूपितत्वादनपेक्ष्यावतांप्रवृत्तिर्नस्यादित्यतआ
ह अस्येति अस्यवेदान्तसारस्येत्यर्थः ननुवेदान्तशास्त्रस्यापिकिमनुबंधचतुष्टयंयेनास्यापितद्वत्तासिद्धिरित्याशंक्यमूलशास्त्रस्यानुबंधच

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

तथाचनित्यादिकर्म्मानुष्ठानेननिर्गतनिखिलकल्मषतयानिःशेषनिरस्तसकलकल्मषत्वेन अत्रनिखिलपदंकाम्यनिषिद्धजनितसुकृतदुष्कृतपरंतेननि
तान्तनिर्म्मलस्वान्तः नितान्तमत्यंतंनिर्म्मलंस्वच्छंस्वान्तमन्तःकरणंयस्यस तथोक्तः वक्ष्यमाणसाधनचतुष्टयसंपन्नः प्रमाताचांतःकरणप्रतिबिंबितंचैतन्य
मित्यर्थः एतदेवस्पष्टंव्याकरोति काम्यानिस्वर्गादीति तत्रशमंलक्षयति शमस्तावदिति यथातीव्रायांबुभुक्षायांभोजनादन्योव्यापारोमनसोनरोचतेभोजने
विलंबंनसहतेतथास्रक्चन्दनादिविषयेष्वत्यंतमरुचिः तत्त्वज्ञानसाधनेषुश्रवणमननादिष्वत्यंतमभिरुचिर्जायतेतदापूर्ववासनावशाच्छ्रवणादिसाधनेभ्य

साधनानिनित्यानित्यवस्तुविवेकेहामुत्रार्थफलभोगविरागश मद मादिषट्संपत्तिमुमुक्षुत्वानीनित्यानित्यवस्तुवि
वेक तावद्ब्रह्मैवनित्यंवस्तुततोन्यदखिलमनित्यमितिविवेचनम् ऐहिकानांस्रक्चन्दनादिविषयभोगानांकर्म्मजन्यतया
ऽनित्यत्वात् आमुष्मिकानामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतयातेभ्योनितरांविरतिः इहामुत्रार्थफलभोगविरागः॥
शमदमादयस्तुशमदमोपरतितितिक्षासमाधानश्रद्धाख्याः शमस्तावच्छ्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्योमनसोनिग्रहः दमोबा
ह्येंद्रियाणान्तद्व्यतिरिक्तविषयेभ्योनिवर्तनं निवर्तितानांतेषांतद्व्यतिरिक्तविषयेभ्यउपरमणमुपरतिः॥

उड्डीयमानंस्रक्चन्दनादिविष
येषुगम्यमानंमनःयेनांतःकरणवृत्तिविशेषेणनिवर्त्यतेसशमइत्यर्थः इदानींदमस्यलक्षणमाहदमइतिज्ञानसाधनश्रवणादिसाधनेभ्योविलक्षणेषुश
ब्दादिविषयेषुप्रवर्त्तमानानिश्रोत्रादीनिबाह्येन्द्रियाणियेनवृत्तिविशेषेणनिवर्त्ततेसदमइत्यर्थः इदानीमुपरतेर्लक्षणमाहनिवर्तितानामिति निगृहीताना
मेवतेषांबाह्येन्द्रियाणांश्रवणादिसाधनव्यतिरिक्तेषुशब्दादिविषयेषुयथातानीन्द्रियाणिसर्वथानगच्छंतितथातेषांनिग्रहायेनवृत्तिविशेषेणक्रियतेसोप
रतिरित्यर्थः उपरतेर्लक्षणांतरमाह ॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ ॥ श्री॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे॰टी॰ अथवेति विहितानां नित्यादिकर्म्मणां विधिना चतुर्थाश्रमस्वीकारेण कर्म्मणां परित्यागः नाहं कर्त्तेत्यवस्थानमुपरतिरित्यर्थः तितिक्षाया लक्षणमाह तितिक्षे
सु ति शरीरधर्म्मस्य शीतोष्णादेः तज्जन्यसुखदुःखादेश्च शरीरस्य त्यक्तुमशक्यत्वात्स्वप्रकाशचिद्रूपे स्वात्मनि च शीतोष्णादेरत्यंताभावादिति विवेक[illegible]येनमि
३ थ्याभानस्य शीतोष्णादेर्द्वंद्वस्य यत्सहनं सा तितिक्षेत्यर्थः इदानीं समाधानलक्षणमाह निगृहीतस्य मनस इति शब्दादिविषयेभ्यो निगृहीतस्यान्तःकर
णस्य श्रवणादौ तदनुगुणेषु तदुपकारकेषु अमानित्वादिसाधनविषयेषु समाधिर्नैरंतर्येण तच्चिंतनं समाधानमित्यर्थः श्रद्धादयः स्पष्टार्थास्तथा

अथवा विहितानां कर्म्मणां विधिना परित्यागः तितिक्षा शीतोष्णादिद्वंद्वसहिष्णुता निगृहीतस्य मनसः श्रवणादौ तद
नुगुणविषयेषु च समाधिः समाधानम् गुरुवेदान्तवाक्येषु विश्वासः श्रद्धा मुमुक्षुत्वं मोक्षेच्छा एवंभूतः प्रमाताधिकारी शांतो
दान्त इत्यादिश्रुतेः उक्तं च प्रशांतचित्ताय जितेन्द्रियाय प्रहीणदोषाय यथोक्तकारिणे गुणान्वितायानुगताय सर्वदा प्रदेयमे
तत्सततं मुमुक्षव इति विषयो जीवब्रह्मैक्यं शुद्धं चैतन्यं प्रमेयं तत्रैव वेदान्तानां तात्पर्यात् संबंधस्तु तदैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिपा
दकोपनिषत्प्रमाणस्य च बोध्यबोधकभावलक्षणः

चपूर्वोक्तसकलविशेषणविशिष्टः प्रमाताधिकारीत्यर्थः अस्मिन्नर्थे श्रुतिं प्रमाणयति ३
शांत इति यथोद्देशं विषयं निरूपयति विषय इति अविद्याध्यारोपितसर्वज्ञत्वकिंचिज्ञत्वादिविरुद्धधर्म्मपरित्यागेनावशिष्टं शुद्धं चैतन्यं ज्ञेयस्वरूपमे
व सर्वेषां वेदांतवाक्यानां विषय इत्यर्थः क्रमप्राप्तं संबंधं लक्षयति संबंधस्त्विति बोध्यबोधकभाव इति बोध्यस्य ब्रह्मात्मैक्यस्वरूपस्य बोधकस्य वेदांत
शास्त्रस्य च बोध्यबोधकभाव एव संबंध इत्यर्थः ॥० ॥० ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7. Kathmandu, Nepal.

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

अवशिष्टं प्रयोजनमाह प्रयोजनं त्विति ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणचिन्मात्रगताज्ञानतत्कार्यसकलप्रपंचनिवृत्तिः पुनरुत्पत्त्यभावरूपस्वस्वरूपाखंडानं
दप्राप्तिः फलमित्यर्थः ननु लोके अप्राप्तस्य क्रियासाध्यस्य स्वर्गादेः पुरुषार्थत्वेन फलत्वं दृष्टम् अत्र तु नित्यप्राप्तस्यात्मस्वरूपस्य क्रियासाध्यत्वाभावे
न पुरुषार्थत्वाभावात्कथं फलत्वमिति चेन्न अप्राप्तस्यैव पुरुषार्थत्वनियमाभावात् यथा लोके कस्यचिद्विस्मृतकंठमणेः तत्प्रयुक्तशोकाग्निसंद
ह्यमानस्याप्तोपदेशोत्तरकालं स्वकंठगतचामीकरप्राप्तेरपि पुरुषार्थत्वात्फलत्वं दृष्टमेवमत्रापि नित्यप्राप्तस्यात्मनः अज्ञानमोहान्धकारावृतत्वे
न विस्मृतस्वस्वरूपस्य पुरुषस्य गुरुश्रुतिवाक्यश्रवणानंतरमज्ञानमोहान्धकारनिवृत्तौ सत्यां स्वयंप्रकाशमानचिद्रूपस्य सिद्धस्यैवात्मनः फलत्व

प्रयोजनन्तु तदैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिः स्वस्वरूपानन्दावाप्तिश्च तरति शोकमात्मविद्ब्रह्मवेद ब्रह्मैवेत्यादिश्रुतेः अ
यमधिकारी जननमरणादिसंसारानलसंतप्तो ऽतिदीप्तशिराः जलराशिमिवोपहारपाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं गुरुमु
पसृत्य तमनुसरति समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतेः॥

सुपचर्यत इति भावः उक्तेर्थे श्रुतिं प्रमाणयति तरति शोकम
त्मविद्ब्रह्मैवेत्यादीति अधुना शास्त्रारंभनिमित्ताधिकार्यादिनिरूपणानंतरं शास्त्रारंभं प्रस्तौति अथ वा लक्षितस्याधिकारिणः कर्तव्यं दर्शयति॥
अयमधिकारीति उक्तलक्षणलक्षितो बुद्धिसंनिहितोधिकारी गुरुमुपसरतीत्यर्थः ननु संसारासक्तचित्तस्य विषयलोलुपस्यार्तिरहितस्य गुरू
पसर्पणमयुक्तमित्याशंक्याह संसारानलसंतप्त इति संतापहेतुमाह जननेति आदिशब्देन व्याध्यादयो गृह्यन्ते संतप्तस्यैव गुरूपसर्पणमित्यत्र दृ
ष्टांतमाह प्रदीप्तशिरा इति अर्धदग्धमस्तको दाहनिवृत्तिकामो यथा शीतलं जलराशिमनुसरति तथा संसारतापत्रयदह्यमानस्तन्निवृत्तिकामः स्व
स्वरूपजिज्ञासुः संसारनिवर्तकं श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं करतलामलकवत्स्वप्रकाशात्मस्वरूपसमर्पकं गुरुं समीपं गत्वानुसरति मनोवाक्कायकर्मभिः
सेवत इत्यर्थः अस्मिन्नर्थे श्रुतिमुदाहरति समित्पाणिरिति॥० श्री॥० ॥० ॥०

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

अथगुरुकृत्यमाह सपरमकृपयेति सपूर्वोक्तोगुरुरेनंशिष्यमुपदिशतीत्यन्वयः ननुपरमरहस्यमपिब्रह्मस्वरूपंकस्मादुपदिशतीत्यतआह कृप
येति कृपाव्यतिरेकेणसाधनांतराभावादित्यर्थः नन्वखंडस्यब्रह्मस्वरूपस्यागोचरत्वेनोपदेष्टुमशाकत्वात्कथमुपदिशतीत्यतआह अध्यारोपे
ति अखंडब्रह्मस्वरूपस्यागोचरत्वेनविधिमुखत्वेनोपदेष्टुमशक्यत्वेपि नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुति मनुस्मृत्याविद्याध्यारोपितमिथ्याना
नापदार्थनिषेधमुखेनोपलक्षितमखंडचैतन्यमेवपुनः सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिश्रुतिमतस्मृत्यलक्षणयाविधिमुखेनाप्युपदिशतीतिभावः तत्र
श्रुतिमाहतस्मैइति अस्मिन्नर्थेलौकिकदृष्टांतमाह असर्पभूतइति व्यावहारिकवस्तुत्वेनाभिमतायांरज्जावववस्तुभूतसर्पारोपेणामरज्ज्ववच्छिन्नचै
तन्यविवर्तोरज्ज्ववच्छिन्नचैतन्यनिष्ठाविद्योपादानत्वेननायंसर्पःकिंतुरज्जुरितिविशेषदर्शनोत्तरकालीनाधिष्ठानरज्जुसाक्षात्कारेण रज्ज्वज्ञान

सपरमकृपयाध्यारोपापवादन्यायेनेनमुपदिशति तस्मैसविद्वानुपसन्नायआत्मतत्त्वंप्राहेत्यादिश्रुतेः असर्पभू
तायांरज्जौसर्पारोपवद्वस्तुन्यवस्त्वारोपोध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदाद्वयंब्रह्म अज्ञानादिसकलजडसमूहोऽवस्तुअ
ज्ञानंतुसदसद्भ्यामनिर्वचनीयंत्रिगुणात्मकम्॥ निवृत्तौसर्पभ्रांतिर्निवर्त्तत इत्यर्थः उक्तमर्थमदार्ष्टांतिकेयोजयतिवस्त्विति कालत्रयानपा

यित्वात्मैववस्तुशब्दार्थः साविद्यासर्पज्ञानाभासाकारेणपरिणममानासर्पाकारेणविवर्त्तते अत्रावस्तुरूपमाह अज्ञानादीति अज्ञानतज्जन्यव्योमादेर्मि
थ्यात्वात्दृश्यत्वात्मावयवत्वाद्विकारित्वात्सापेक्षसिद्धिकत्वादित्यादिहेतुभिरवस्तुरित्यर्थः एतदेवविस्तरेणप्रतिपादयितुमज्ञानस्वरूपंतावदाह अज्ञा
नंत्विति किमिदमज्ञानंसद्रूपमसद्रूपंवानाद्यःतस्यशशविषाणतुल्यत्वेनतुच्छत्वात्नापिद्वितीयःअसतःकारणत्वानुपपत्तेरित्यादिहेतुभिःसत्वेनासत्वे
नवानिरूपयितुंनशक्यतइत्याहअनिर्वचनीयमिति नन्वज्ञानस्यानिर्वचनीयत्वेसर्वथाज्ञातुमशक्यत्वात्तद्भावप्रसंगमाशंक्याहत्रिगुणात्मकमिति
अजामेकामित्यादिश्रुतिभिःसत्वरजस्तमोगुणात्मकप्रतिपादनादित्यर्थः नन्वेवमजस्याज्ञानस्यश्रुतिप्रसिद्धस्यव्योमादिरूपेणविततस्यसत्यवज्ञा

४

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

ज्ञानविरोधीति एतादृशमप्यज्ञानमात्मसाक्षात्कारेण निवर्त्तत इत्यर्थः तदुक्तं भगवता दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामे
तां तरन्ति त इति ज्ञानाभाव एवाज्ञानमिति तत्किंकमतं निराकरोति भावरूपमिति त्रिगुणात्मकभावरूपत्वेपि इदमित्थमेवेति पिंडीकृत्य प्रदर्शयि
तुं न शक्यत इत्याह यत्किंचिदिति किमप्यघटितघटनापटीयसी त्यर्थः अनिर्वचनीयभावरूपाज्ञानसद्भावेनुभवमेवोदाहृत्य दर्शयति अहमज्ञ
इति अहमज्ञो मामहं न जानामीत्यपरोक्षावभास एव प्रमाणमित्यर्थः तस्यैवोपष्टंभकत्वेन श्रुतिमुदाहरति देवात्मशक्तिमिति अज्ञानं विभजते इ
दमिति वस्तुतोऽज्ञानस्यैकत्वेपि समष्ट्यभिप्रायेणैकमिति व्यवह्रियते व्यष्ट्यभिप्रायेणानेकमित्यर्थः तदेव प्रपंचयितुं प्रतिजानीते तथाहीति यथाव
हूनां वृक्षाणां समुदायविवक्षया वनमित्येकत्वव्यपदेशः यथा वहूनां नद्यादिजलानां समुदायविवक्षया जलाशय इत्येकत्वव्यपदेशः तथा नः

ज्ञानविरोधिभावरूपं यत्किंचिदिति वदंति अहमज्ञ इत्यनुभवात् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामित्यादिश्रुतेः इदमज्ञा
नं समष्टिव्यष्ट्यभिप्रायेणैकमनेकमिति व्यवह्रियते तथा हि यथा वृक्षाणां समष्ट्यभिप्रायेण वनमित्येकत्वव्यपदेशः य
था वा जलानां समष्ट्यभिप्रायेण जलाशय इति तथान्तःकरणोपाधिभेदेन नानात्वेन प्रतिभासमानानां जीवगताज्ञानानां स
मष्ट्यभिप्रायेण तदेकत्वव्यपदेशः अजामेकामिति श्रुतेः इयं समष्टिरुत्कृष्टोपाधितया विशुद्धसत्त्वप्रधाना एतदुपहितं ॥

करणोपाधिभेदेन नानात्वेन प्रतीयमानानां जीवगताज्ञानानां समुदायविवक्षयाऽज्ञानमित्येकत्वव्यपदेश इत्यर्थः अस्मिन्नर्थे श्रुतिं प्रमाणयति ॥
अजामिति अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां वह्वीः प्रजाः जनयन्तीं सरूपामित्यादिश्रुतेः नानाजीवगतनिकृष्टान्तःकरणव्यष्ट्युपाध्यपेक्षया समष्ट्युपाधेरस्य
वैलक्षण्यं दर्शयति विगतरागादिदोषसकलकार्यप्रपंचस्य जगत्कारणभूतस्याज्ञानस्य समष्टिभूतोत्कृष्टोपाधित्वेन विशुद्धसत्त्वप्राधान्यमिति भावः
एतत्समष्ट्युपाधिद्वारेण ईश्वरचैतन्यं लक्षयति एतदुपहितचैतन्यमिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

एतत्समष्ट्यज्ञानोपलक्षितं चैतन्यं सर्वस्य चराचरात्मकप्रपंचस्य साक्षित्वेन सर्वज्ञ इत्युच्यते सर्वेषां जीवानां कर्म्मानुरूपेशितृत्वेन फलदातृत्वेनेश्वर इत्यु-
च्यते तथा सर्वेषां जीवानामंतर्हृदये स्थित्वा बुद्धिनियामकत्वेनांतर्यामीत्युच्यते प्रमाणागोचरत्वादव्यक्तमित्युच्यते सर्वस्य चराचरात्मकप्रपंचस्य विव-
र्त्ताधिष्ठानत्वेन जगत्कारणमिति व्यपदिश्यत इत्यर्थः उक्तेऽर्थे युक्तिमाह सकलेति अत्र प्रमाणमाह य इति इदानीं तस्यैवेश्वरस्य समुदायोपाधेरे-
व कारणशरीरत्वमानंदमयकोशत्वं सुषुप्त्यवस्थावैशिष्ट्यं च लभ्यत इत्याह ईश्वरस्येति कारणशरीरत्वे हेतुमाह अखिलेति आनंदमयत्वे हेतुमाह आ-
नंदप्रचुरत्वादिति कारणावस्थायां प्रकृतिपुरुषमात्रव्यतिरिक्तस्य स्थूलसूक्ष्मकार्यप्रपंचस्यैवाभावादानंदबाहुल्यमिति कोशत्वे युक्तिमाह आच्छादक-
त्वादिति शरीराच्छादकचर्मवदात्माच्छादकत्वादज्ञानस्यैव कोश इति व्यवहारः ननु तथापि कारणत्वोपाधेरज्ञानस्य सुषुप्तित्वं कुत इत्यत आह सर्वोपरम-

चैतन्यं सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वसर्वनियंतृत्वादिगुणकमव्यक्तमंतर्यामी जगत्कारणमीश्वर इति च व्यपदिश्यते सकलाज्ञाना-
वभासकत्वात् यः सर्वज्ञः स सर्वविदिति श्रुतेः ईश्वरस्येयं समष्टिरखिलकारणत्वात् कारणशरीरमानंदप्रचुरत्वात्कोशव-
दाच्छादकत्वाच्चानंदमयकोशः सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः अत एव स्थूलसूक्ष्मप्रपंचलयस्थानमिति चोच्यते यथा वनस्य
व्यष्ट्यभिप्रायेण वृक्षा इत्यनेकत्वव्यपदेशः यथा वा जलाशयस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण जलानीत्यनेकत्वव्यपदेशः॥ त्वादिति सर्वस्य

स्थूलसूक्ष्मोपाधेः कारणोपाधौ लीनत्वात्सुषुप्तित्वमित्यर्थः ननु स्थूलसूक्ष्मप्रपंचलयस्थानस्य कथं सुषुप्तित्वमित्याशंक्य संज्ञाभेद इत्याह अत एवेति
यतः कारणात्सुषुप्तित्वं अत एव पंचीकृतभूतकार्यस्य स्थूलप्रपंचस्य जाग्रदवस्थाविशिष्टस्यापंचीकृतभूतकार्यस्य सूक्ष्मप्रपंचस्य स्वाप्नप्रपंचविशि-
ष्टस्य लयस्थानमित्यपि व्यवह्रियत इत्यर्थः समष्टिरूपाज्ञानं सप्रपंचं निरूप्येदानीं व्यष्टिभूतमज्ञानं निरूपयितुं दृष्टांतौ तावद्दर्शयति यथा वनस्येति यथा
बहुवृक्षसमुदायस्य वनत्वेन रूपेणैकत्वव्यवहारेऽपि प्रत्येकविवक्षया चूतादयो बहवोऽपि वृक्षास्तिष्ठंतीति बहुत्वव्यवहारः यथा वापीकूपतडागादिषु स-

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

तथासकलप्रपंचकारणस्याज्ञानस्यसमुदायरूपेणैकत्वेपि अहंकारादिकारणीभूतानांजीवगताज्ञानानांप्रत्येकविवक्षयाबहुत्वव्यवहारइत्यर्थः २२.
अस्मिन्नर्थेश्रुतिंप्रमाणयति इंद्रइति ननुतथाप्येकस्यैवाज्ञानस्यतदवच्छिन्नचैतन्यस्यचव्यष्टिसमष्टिताकुतइत्यतआह अ चेतिभेदविवक्षयाव्यष्टित्वम्
दघटादिवत् अभेदविवक्षयाचसमष्टित्वंमृत्पिंडवदित्यर्थः तत्रमहाप्रलयकालीनसमष्टिउपाधिभूतविशुद्धसत्वप्रधानायामूलप्रकृतेः सकाशात्तदेनं
दिनप्रलयकालीनव्यष्टयुपाधिभूतजीवप्रकृतेर्भेदंदर्शयतिइयंव्यष्टिरिति इयंजीवगताज्ञानसुषुप्त्यवस्थापन्नाहंकारादिविक्षेपसंस्कारादिरूपानिकृष्टो
पाधित्वेनमलिनसत्वप्रधानेत्यर्थः अनेनोपाधिनाप्राज्ञंचैतन्यंलक्षयतिएतदुपहितमिति अत्रोपपत्तिमाहएकेति ईश्वरगतमूलाज्ञानस्यजीवग

तथाज्ञानस्यव्यष्ट्यभिप्रायेणतदनेकत्वव्यपदेशः इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयतइत्यादिश्रुतेः अत्रव्यस्तसमस्तव्या
पित्वेनव्यष्टिसमष्टिताव्यपदेशः इयंव्यष्टिर्निकृष्टोपाधितयामलिनसत्वप्रधाना एतदुपहितंचैतन्यमल्पज्ञत्वादनीश्व
रादिगुणकंप्राज्ञइत्युच्यते एकाज्ञानावभासकत्वात् अस्यप्राज्ञत्वमस्पष्टोपाधितयाऽनतिप्रकाशकत्वादस्यापीयंव्य
ष्टिः :अहंकारादिकारणत्वात्कारणशरीरमानंदप्रचुरत्वात्कोशवदाच्छादकत्वादेवहेतोरानंदमयःकोशः॥

नाहंकारादिविक्षे
पसंस्कारादिरूपाज्ञानस्यवस्तुतएकत्वेनतदवभासकेश्वरजीवचैतन्ययोरप्येकत्वमित्यर्थः सोपुप्तजीवचैतन्यस्यप्राज्ञत्वंसाधयतिअस्येतिसंस्कार
रूपास्पष्टोपाधीतयातदावृतत्वेनातिप्रकाशकत्वाभावात्प्राज्ञत्वमस्येत्यर्थः यथाजगत्कारणेश्वरोपाधेःकारणशरीरत्वमानंदप्रचुरत्वेनचानंदमयत्वं
कोशदृष्टांतेनचकोशत्वंतथैतत्सर्वंतारतम्येनप्राज्ञचैतन्येप्यतिदिशति अहंकारादीतिप्रलयकालेहिरण्यगर्भादिप्रपंचोत्पादकेश्वरगतमूलप्रकृ
तिवत्सुषुप्तिकालेऽहंकारादिशरीरोत्पादकसंस्कारमात्रावशिष्टजीवगताज्ञानस्यापिकारणशरीरत्वंइंद्रियतद्विषयाभावेनव्यासंगाभावादानंदबाहुल्या

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

ननुस्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानस्य कथं सुषुप्तिशब्दवाच्यत्वमित्याशंक्य पूर्ववत्तयोर्ज्ञानाभेदेन वस्तुभेद इति वक्तुं तद्युक्तिमाह सर्वोपरमत्वादिति पंचीकृ
तस्थूलशरीरस्य व्यावहारिकस्यापंचीकृतसूक्ष्मशरीरप्रातिभासिके प्रविलापितत्वात्तस्यापि प्रातिभासिकस्य स्वाप्नप्रपंचस्य स्वकारणे ज्ञाने लीनत्वा
त्सर्वोपरतिरित्यर्थः तथा चोक्तं लयेफेनस्य तद्धर्मा द्रवाद्याः स्युः तरंगके तस्यापि विलये नीरे तिष्ठंत्येव यथा पुरा व्यावहारिकजीवस्य लयः स्यात्प्रातिभा
सिके तल्लये स च्चिदानंदाः पर्यवस्यंति साक्षिणीति ननु प्रलयकाले सुषुप्तिकाले चांतःकरणतद्वृत्त्यभावेनानंदग्राहकाभावादानंदप्राचुर्ये स द्भावे प्रमाणाभा
वमाशंक्य परिहरति तदानीमिति यथा सूक्ष्मत्वेनांतःकरणस्य वृत्तिरंगीक्रियते तथा चैतन्यप्रदीप्ताज्ञानस्यापि सूक्ष्मावृत्तयः स्वीक्रियंते तथा चेश्वरः स्वा
कीयाज्ञानवृत्तिभिः स्वात्मानंदबाहुल्यमनुभवति जीवोपि संस्कारमात्रावशिष्टातिशयाज्ञानवृत्तिभिः स्वात्मानंदबाहुल्यं तारतम्येनानुभवतीति भावः ॥

सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः अतएव स्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानमिति चोच्यते तदानीमेतावीश्वरप्राज्ञौ चैतन्यप्रदीप्ताभिरति
सूक्ष्माभिरज्ञानवृत्तिभिरानंदमनुभवतः आनंदभुक् चेतोमुखः प्राज्ञ इत्यादिश्रुतेः सुखमहमस्वाप्सं न किंचिदवेदिषमिति उ
त्थितस्य परामर्शोपपत्तेश्च अनयोः समष्टिव्यष्ट्योर्वनवृक्षयोरिव जलाशयजलयोरिव चाभेदः ॥ अत्रैवोपष्टंभकत्वेन श्रुतिमवतारय

ति आनंदभुगिति अस्यार्थः आनंदो विक्षेपाभावोपलक्षित आत्मा तमेव भुंक्ते ज्ञानवृत्तिभिरवगच्छतीत्यानंदभुक् चेत आत्मस्वरूपावबोधः स एवावरणशक्ति ६
सहितो मुखं यस्य स चेतोमुखः प्राज्ञः प्रकृष्टे स्वयंप्रकाश आनंदात्मनि अज्ञानावृत्तिरूपो बोधो यस्य स प्राज्ञः उक्तावस्थाद्वयाभावेनावगम्यमानत्वात्तृतीय
उत्तरकालीनसुखपरामर्शोपपत्तिरपि पूर्वानुभूतसुखबाहुल्यानुभवसद्भावे प्रमाणमित्याह सुखमहमिति सुखमहमस्वाप्समित्यानंदपरामर्शः न किं
चिदवेदिषमित्यज्ञानपरामर्शः तथा च सुषुप्तिदशायां प्रलयकाले च प्राज्ञेश्वरावज्ञानवृत्तिभिरानंदमनुभवत एवेत्यर्थः तदानीमीश्वरगतमूलाज्ञानस्य
जीवगतसंस्कारमात्रावशिष्टाज्ञानस्य च समष्टिव्यष्ट्यभिप्रायेणाभेदभानेपि वस्तुतो भेदो नास्तीत्येतत्सदृष्टांतमाह अनयोरिति ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

उक्तोपाधिद्वयद्वारेणेश्वरप्राज्ञयोरप्यभेदं दृष्टांतमुखेन दर्शयति एतदुपहितयोरिति ईश्वरस्य वनावच्छिन्नाकाशवत्प्राज्ञस्य वृक्षावच्छिन्नाकाशवच्च तथा स्थूलजलाशयोपाध्यवच्छिन्नाकाशवत् जलगतप्रतिबिंबाकाशवच्च कारणोपाध्यवच्छिन्नेश्वरस्य कार्योपाध्यवच्छिन्नप्राज्ञस्य च वस्तुतोऽभेद एवेत्यर्थः॥ तत्र प्रमाणमाह एषेति तथा चोक्तमाचार्यैः कार्योपाधिरयं जीवः कारणोपाधिरीश्वरः कार्यकारणतां हित्वा पूर्णबोधोऽवशिष्यते इति उपाधिद्वयावच्छिन्नौ प्राज्ञेश्वरौ सप्रपंचं निरूप्येदानीं अनवच्छिन्नं तुर्यं चैतन्यं लक्षयति वनेति यथा स्थूलवनोपाध्यवच्छिन्नाकाशापेक्षया सूक्ष्मवृक्षोपाध्यवच्छिन्नाकाशापेक्षया च महाकाशस्य तदुभयाधारतयानवच्छिन्नत्वान्महाकाशत्वं तथा कार्यकारणोपाधितदवच्छिन्नचैतन्यद्वयापेक्षया तदाधारभूतं

एतदुपहितयोरीश्वरप्राज्ञयोरपि वनवृक्षावच्छिन्नाकाशयोरिव जलाशयजलगतप्रतिबिंबाकाशयोरिव चाभेदः एष सर्वेश्वर इत्यादिश्रुतेः वनवृक्षतदवच्छिन्नाकाशयोर्जलाशयजलगतप्रतिबिंबाकाशयोर्वा आधारानुपहितमहाकाशवदनयोस्समष्टिव्यष्ट्यज्ञानतदुपहितचैतन्ययोराधारभूतं यदनुपहितं चैतन्यं तत्तुरीयमित्युच्यते शिवं शांतमद्वैतं चतुर्थं मन्यंते इत्यादिश्रुतेः इदमेव तुरीयं शुद्धचैतन्यं अज्ञानतदुपहितचैतन्याभ्यां तप्तायःपिंडवदविविक्तं सन्महावाक्यस्य वाच्यं विविक्तं सल्लक्ष्यमिति चोच्यते॥ अस्याज्ञानस्यावरणविक्षेपनामकमस्ति शक्तिद्वयं॥ यदनवच्छिन्नं सर्वव्यापि चैतन्यं विशुद्धं तत्तुरीयमुच्यत इत्यर्थः अस्य चैतन्यस्य तुरीयत्वं वक्ष्यमाणविश्वाद्यपेक्षयेति द्रष्टव्यं अस्मिन्नर्थे श्रुतिं संवादयति शिवमिति आदिपद त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यद्भवेत् तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रो हं सदाशिव इत्यादिश्रुत्यंतरग्रहः एतदेव विशुद्धचैतन्यं पूर्वोक्तं चैतन्यद्वयेन सहैकत्वविवक्षायां महावाक्यस्य वाच्यत्वं लभते भेदविवक्षायां च लक्ष्यत्वं च लभत इत्याह इदमिति त्रयाणां चैतन्यानां चैतन्यैकरूपेणैकत्वेपि अवच्छिन्नानवच्छिन्नत्वेन रूपेण वाच्यलक्ष्यत्वे संभवत इति भावः अथेदानीं स्वप्रकाशचिद्रूपस्यात्मनः कथं कुंठितप्रकाशत्वं कथं चासंगोदासी

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे॰टी॰ सु॰ ८

आवरणविक्षेपनामकमिति आवरणशक्तिस्तावत्सच्चिदानंदस्वरूपमावृणोतीत्यावरणशक्तिः ब्रह्मादिस्थावरांतं जगज्जलबुद्बुदवन्नामरूपात्मकं वि
क्षिपति सृजतीति विक्षेपशक्तिरिति शक्तिद्वयमज्ञानस्येत्यर्थः नन्वपरिच्छिन्नस्य स्वप्रकाशचिद्रूपाखंडपरिपूर्णस्वरूपस्यात्मनः परिच्छिन्नेनानित्ये
न जडेन तमोरूपेणाव्यापकेनाज्ञानशक्तिविशेषेण कथमावरणमित्याशंक्य वस्तुतोऽज्ञानस्यात्माच्छादकत्वाभावेऽपि प्रमातृबुद्धिमात्रावच्छादकत्वेना
ज्ञानस्यात्माच्छादकत्वमुपचारादुच्यत इत्याह आवरणशक्तिरिति यथाऽल्पस्यापि मेघोऽनेकयोजनविस्तीर्णमादित्यमंडलमवलोकयितृपुरुषदृष्टिमा
त्राच्छादकत्वेनादित्यमाच्छादयतीत्युपचारादुच्यते तथा अतितुच्छपरिच्छिन्नमप्यज्ञानं अपरिच्छिन्नमात्मानंदघनं प्रमातृबुद्धिमात्राच्छादकत्वेनात्मानमा

आवरणशक्तिः तावद् अल्पोऽपि मेघोऽनेकयोजनायतमादित्यमंडलमवलोकयितृनयन पथपिधायकतया यथाच्छा
दयतीव तथाऽज्ञानं परिच्छिन्नमप्यात्मानमपरिच्छिन्नमसंसारिणमवलोकयितृबुद्धि पथपिधायकतयाच्छादयतीवेति
तादृशं आवरणसामर्थ्यं तदुक्तं घनच्छन्नदृष्टिर्घनच्छन्नमर्कं यथा मन्यते निष्प्रभं चातिमूढः तथा बद्धवद्भाति यो मूढदृष्टेः
स नित्योपलब्धिस्वरूपोऽहमात्मेति अनयावृतस्यात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखमोहात्मकतुच्छसंसारसंभावनापि सं
भाव्यते यथा स्वाज्ञानेनावृतायां रज्ज्वां सर्पत्वसंभावना विक्षेपशक्तिस्तु यथा रज्ज्वज्ञानं स्वावृतरज्ज्वौ स्वशक्त्या सर्पादिकमुद्भा
वयत्येवमज्ञानमपि स्वावृतात्मनि विक्षेपशक्त्या आकाशादिप्रपंचमुद्भावयति तादृशं सामर्थ्यं॥ छादयतीत्युपचारादुच्यत इत्यर्थः अ
स्मिन्नर्थे वृद्धसंमतिमाह तदुक्तमिति अनयैवावरणशक्त्यावच्छिन्नस्यात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखमोहात्मकत्वतुच्छसंसारसंभावनापि संभाव्यत इत्या
ह अनयेति इयमेवावरणशक्तिरात्मनो भेदबुद्धिजनकत्वेन संसारहेतुरिति भावः अत्रानुरूपं दृष्टांतमाह यथा स्वाज्ञानेनेति यदुक्तमसंगोदासीनस्यात्म
नः कथं जगत्कारणत्वमिति तन्निराकर्तुं विक्षेपशक्तिस्वरूपमाह विक्षेपशक्तिस्त्विति यथा रज्जुविषयकमज्ञानं सर्पमुत्पादयति तथात्मविषयकमज्ञानमपि स्वावच्छिन्ने आत्मनि विक्षेपशक्तिप्रभावेनाकाशादिकं प्रपंचमुद्भावयतीत्यर्थः ॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDE- Delhi

अस्मिन्नर्थे ग्रंथांतरसंमतिं दर्शयति तदुक्तमिति ननु किमात्मा चराचरात्मकप्रपंचस्य निमित्तकारणं उपादानकारणं वा नाद्यः दंडादिवत्स्वकार्यव्यापित्वं न
स्यादात्मनः तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदिति श्रुत्या कार्यव्यापित्वश्रवणात् न द्वितीयः अचेतनस्य जडस्य प्रपंचस्य चैतन्योपादानकत्वासंभवात् उपादानत्वेन
च कार्यकारणयोरभेदेन प्रपंचस्यापि चैतन्यरूपत्वप्रसंगादनित्यत्वं न स्यादित्याशंक्य जडप्रपंचं प्रत्यात्मनः चैतन्यप्राधान्येन निमित्तत्वं स्वाज्ञानप्राधान्ये
नोपादानत्वं च संभवतीत्याह शक्तिद्वयवदिति यथा यस्मात् तत्सन्निधाने जडमयं लोहं चेष्टते तथा चैतन्यसंनिधाने जडमज्ञानं चेष्टते इत्यज्ञानविकारं प्रति चै
तन्यस्य निमित्तत्वं जडाकाशादिकार्यं प्रति मायायाः साक्षादुपादानत्वेन मायाविन ईश्वरस्यापि परंपरयोपचारादुपादानत्वेन विरु ध्यत इत्यर्थः तदुक्तं चेत

तदुक्तं विक्षेपशक्तिर्लिंगादिब्रह्मांडांतं जगत्सृजेदित्यादीति शक्तिद्वयवदज्ञानोपहितं चैतन्यं स्वप्रधानतया निमि
त्तं स्वोपाधिप्राधान्यतयोपादानं च भवति यथा लूता तंतुः स्वकार्यं प्रति स्वचैतन्यप्रधानतया निमित्तं॥ नन्वस्य निमित्तकारणत्वे

कार्यानुप्रवेशो न स्यादिति तन्न कारणस्य कार्यानुप्रवेशनियमस्योपादानकारणविषयत्वेन निमित्तकारणविषयत्वाभावात् तत्सृष्ट्वेत्यादिश्रुतेरप्युपादानकारणप
रत्वात् यदप्युक्तं आत्मान उपादानकारणत्वे प्रपंचस्यानित्यत्वं न स्यादिति तदपि न तस्य परिणामविषयत्वेन विवर्तविषयत्वाभावात् प्रपंचस्य ब्रह्मविवर्तत्वाद्विव
र्तत्वं च स्वस्वरूपापरित्यागेन स्वरूपांतरप्रदर्शकत्वं यथा रज्ज्ववच्छिन्नचैतन्यनिष्ठाज्ञानस्य रज्जुस्वरूपापरित्यागेन सर्पादिस्वरूपांतरप्रदर्शकत्वं तथेश्वरचैतन्य
निष्ठाज्ञानशक्तेरपि चैतन्यस्वरूपापरित्यागेन आकाशादिस्वरूपांतराकारेण प्रदर्शकत्वं एतावता आकाशादिप्रपंचस्य नित्यत्वं न संभवति अज्ञानस्य मिथ्यारूप
त्वेन तज्जन्याकाशादिप्रपंचस्यापि मिथ्यात्वं न चैवमज्ञानस्य मिथ्यात्वे तत्प्रयुक्तबंधमोक्षयोरपि मिथ्यात्वप्रसंग इति वाच्यं इष्टापत्तेः तदुक्तं भगवता बद्धो मुक्त इ
ति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुतः गुणस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बंधनमिति अलमतिविस्तरेण एकस्यैवात्मनो निमित्तोपादानकारणत्वे दृष्टांतमाह॥
यथा लूतेति यथा लूता तंतुः स्वोत्पद्यमानतंतुलक्षणं कार्यं प्रति स्वचैतन्यप्रधानतया निमित्तं चेतनसंनिधानव्यतिरेकेण जडस्य देहस्य मृतशरीरवत्तं

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

अशरीरस्य साक्षात्तज्जनकत्वासंभवात्स्वशरीरप्राधान्येनोपादानं च भवति शरीरस्य साक्षात्तदुपादानत्वेन तदवच्छिन्नचैतन्यस्याप्युपादानत्वेनोप
चारात् एवमीश्वरस्यापि स्वचैतन्यप्रधानतया निमित्तत्वं स्वोपाधिप्रधानतयोपादानत्वं च भवतीत्यर्थः इदानीं विक्षेपशक्तिकृत्यमाह तमः इति आकाशादे
र्जडत्वात्तमोगुणप्रधानविक्षेपशक्तियुक्ताज्ञानावच्छिन्नचैतन्यस्यैवाकाशादिप्रपंचजनकत्वमिति भावः अस्मिन्नर्थे श्रुतिं प्रमाणयति तस्माद्वा एतस्मादात्मन
आकाशः संभूत इति एतेनार्थात्संख्यनैयायिकपक्षौ निरस्तौ शक्तेरज्ञानस्य शक्तिमत्परतंत्रत्वात्स्वातंत्र्यस्य तस्य केवलस्य जडस्याज्ञानस्य जगत्कारणत्वानु
पपत्तेः ईक्षतेर्नाशब्दं रचनानुपपत्तेश्च नानुमानमित्यादिन्यायनिरस्तत्वाच्च परमाणोरप्युक्तदोषग्रासत्वासामान्यात् अभिन्ननिमित्तोपादानप्रतिपादक
श्रुतिस्मृतिन्यायविरोधाच्च यतो वा इमानि भूतानि जायंते येन जातानि जीवंति यत्प्रयन्त्यभिसंविशंति सदेव सोम्येदमग्र आसीत् एतस्माज्जायते प्राणो मनः

स्वशरीरप्रधानतयोपादानं च भवति तमः प्रधानविक्षेपशक्तिमदज्ञानोपहितचैतन्यादाकाशः आकाशाद्वायुर्वा
योरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी चोत्पद्यते तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इत्यादिश्रुतेः तेषु जाड्याधिक्यदर्शनात्त
मः प्राधान्यं तत्कारणस्य तदानीं सत्त्वरजस्तमांसि कारणगुणप्रक्रमेण तेष्वाकाशादिषूत्पद्यंते ॥ एतान्येव सूक्ष्मभूतानि
तन्मात्राण्यपंचीकृतानि चोच्यंते ॥ सर्वेंद्रियाणि च अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते बीजं मां सर्वभूतानामित्यादिश्रुतिस्मृतिभिरीश्वरस्यैव
जगत्कारणत्वप्रतिपादनात् नन्वाकाशादिप्रपंचोत्पादकचैतन्यावच्छेदकाज्ञाने कुतः तमःप्राधान्यमित्याशंक्याह तेष्विति कारणगुणा हि कार्ये गुणानारभंत
इति न्यायादिति भावः ननु त्रिगुणात्मकत्वादज्ञानस्य कथं तमोगुणमात्रप्राधान्येनाकाशादिजनकत्वमित्याशंक्याह तदानीमिति तदानीमुत्पत्तिवेलायां
सत्त्वादयस्त्रयोऽपि गुणाः तारतम्येन कारणप्रक्रमन्यायेन तेष्वाकाशादिषु पंचभूतेषूत्तरोत्तराधिक्येन जायंत इत्यर्थः इमान्येव सूक्ष्मशरीरादिकारणभूतान्य
पंचीकृतानि सूक्ष्मरूपतन्मात्राणीत्युच्यंत इत्याह एतान्येवेति पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं अपंचीकृतभूतोत्थं सूक्ष्मांगं भोगसाधनमिति वचनाद्प
पंचीकृतभूतेभ्यो पंचीकृतसूक्ष्मशरीराणि पंचीकृतस्थूलभूतानि चोत्पद्यंत इत्याह

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDE- Delhi

एतेभ्य इति सूक्ष्मशरीरस्वरूपभूतानवयवानाह अवयवास्त्विति ज्ञानेन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणाख्यानि सात्त्विकांशादाकाशाच्छ्रोत्रमुत्पद्यते सात्त्वि
कांशाद्वायोः त्वगिन्द्रियं सात्त्विकांशात्तेजसः चक्षुः सात्त्विकांशाज्जलाज्जिह्वा सात्त्विकांशायाः पृथिव्याः सकाशात् घ्राणेन्द्रियं चेति क्रमेणोत्पद्यन्त इत्याह
एतानीति बुद्धेर्लक्षणमाह बुद्धिरिति ब्रह्मैवाहमिति निश्चयात्मिकैवान्तःकरणवृत्तिरेव बुद्धिरित्यर्थः मनसो लक्षणमाह मनो नामेति अहं चिद्रूपो देहो वेति
संशयात्मिकान्तःकरणवृत्तिरेव मन इत्यर्थः स्मरणात्मकचित्तस्य गर्वात्मकाहंकारस्य च बुद्धिमनसोरन्तर्भाव इत्याह अनयोरेवेति यद्यप्यन्तःकरणत्वेन च
तुर्णामेकत्वं तथाप्येकस्यैव पुरुषस्य पाचकः पाठक इत्यादिवृत्तिभेदाद्भेदवदेकस्याप्यन्तःकरणस्य निश्चयसंशयस्मरणाहंकारविषयभेदैर्बुद्ध्यादिभे

एतेभ्यः सूक्ष्मशरीराणि स्थूलभूतानि चोत्पद्यन्ते सूक्ष्मशरीराणि सप्तदशावयवानि लिङ्गशरीराणि अवयवास्तु ज्ञा
नेन्द्रियपंचकं बुद्धिमनसी कर्मेन्द्रियपंचकं वायुपंचकं चेति एतान्याकाशादीनां सात्त्विकांशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक्
पृथक् क्रमेणोत्पद्यन्ते बुद्धिर्नाम निश्चयात्मिकान्तःकरणवृत्तिः मनो नाम संकल्पविकल्पात्मिकान्तःकरणवृत्तिः अन
योरेव चित्ताहंकारयोरन्तर्भावः एते पुनराकाशादिगतसात्त्विकांशेभ्यो मिलितेभ्यो बुद्ध्यादय उत्पद्यन्ते एतेषां प्रकाशा
त्मकत्वात्सात्त्विकांशकार्यत्वं इयं बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सहिता सती विज्ञानमयकोशो भवति अयमात्मा कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखि
त्वदुःखित्वाद्यभिमानित्वेन इहलोकपरलोकगामी व्यावहारिको जीव इत्युच्यते॥ इत्यर्थः बुद्ध्यादीनामुत्पत्तिप्रकारं दर्शयति एते पुन

रिति एतेषां चतुर्णां सात्त्विकांशेभ्यो भूतेभ्य उत्पत्तौ निमित्तमाह एतेषामिति बुद्ध्यादीनां प्रकाशात्मकत्वात्सात्त्विकांशभूतकार्यत्वमित्यर्थः बुद्धेर्विज्ञानम
यकोशत्वं दर्शयति इयमिति बुद्धेः सत्त्वकार्यत्वाज्ज्ञानेन्द्रियसाहित्येन प्रकाशाधिक्याद्विज्ञानमयत्वं आत्माच्छादकत्वाच्च कोशत्वमित्यर्थः विशुद्धबुद्धिप्रति
बिंबितचिदात्मनो जीवत्वं दर्शयति अयमिति तप्तायःपिंडवद्बुद्ध्यारोपितं चैतन्यं वस्तुतो ऽकर्तृभोक्तृनित्यानंदापरिच्छिन्नमक्रियमपि भोक्तृत्वकर्तृत्वसुखि

त्वदुःखित्वपरिच्छिन्नत्वक्रियावत्त्वाद्यभिमानेन स्वर्गा
दिलोकान्तरगामित्वं व्यावहारिकजीवत्वं च लभत इत्यर्थः

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

मनोमयकोशत्वंनिरूपयति मनस्त्वितिसत्वगुणप्रधानंमनःसत्वगुणांशेभ्योजातैःश्रोत्रादिज्ञानेंद्रियैरेवसहितंसन्मनोमयकोशइत्यर्थःअन्नंतुमनसःसत्वो
पहितरजोविकारेच्छारूपत्वात्संकल्पविकल्पात्मकत्वेनबुद्ध्यपेक्षयाजाड्याधिक्यात्मनोमयत्वंआत्माच्छादकत्वात्कोशत्वमितिभावः कर्मेंद्रियाण्युपा
दिशतिकर्मेंद्रियाणीति एतेषामुत्पत्तौसाधनापेक्षायामाह एतानिपुनरितिभूतानांत्रिगुणत्वेपिरजोगुणबहुलेभ्योव्यस्तभूतेभ्योवागादीनिपृथक्पृथ
क्क्रमेणोत्पद्यंतेभूतानांत्रिगुणत्वेपिरजोगुणप्रधानादाकाशात्वागिन्द्रियमुत्पद्यतेरजोगुणप्रधानाद्वायोःपाणींद्रियंरजोगुणप्रधानादग्नेःपादेंद्रियंरजो
गुणप्रधानाज्जलाच्छिश्नेंद्रियंरजोगुणप्रधानायाःपृथिव्याःपायुइंद्रियमुत्पद्यतइत्यर्थः वायूनुद्दिशतिवायवइतियथोद्देशंप्राणमाह प्राणोनामेति ऊर्ध्वग

मनस्तुज्ञानेंद्रियैःसहितंसन्मनोमयकोशोभवति कर्मेन्द्रियाणिवाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानि एतानिपुनराकाशादीनांर
जोंशेभ्योव्यस्तभूतेभ्यःपृथक्पृथक्क्रमेणोत्पद्यंतेवायवःप्राणोऽपानव्यानोदानसमानाःप्राणोनामप्राग्गमनवान्नासाग्र
स्थानवर्ती अपानोनामावाग्गमनवान्पाय्वादिस्थानवर्तीव्यानोनामविष्वग्गमनवानखिलशरीरवर्तीच उदानोनामकं
ठस्थानीयऊर्ध्वगमनवानुत्क्रमणवायुःसमानोनामशरीरमध्यगताशितपीतान्नादिसमीकरणकरः केचित्तुनागकूर्मकृ
कलदेवदत्तधनंजयाख्याःपंचान्येपिवायवः॥ मनशीलोनासाग्रस्थायीवायुःप्राणइत्यर्थःअपानस्यलक्षणमाह अपानोनामेतिअधोगमन ९

शीलपाय्वादिस्थायीवायुरपानइत्यर्थःव्यानस्यलक्षणमाहव्यानोनामेतिसर्वनाडीगमनशीलोखिलशरीरस्थायीवायुर्व्यानइत्यर्थःउदानस्यलक्षणमाह
उदानोनामेतिऊर्ध्वमुत्क्रमणशीलःकंठस्थायीवायुरुदानइत्यर्थः समानस्यलक्षणमाह समानोनामेतिशरीरमध्यगतान्नरसादिनेतावायुःसमानइत्य
र्थःप्राणादीनांवायुत्वेनरूपेणैकत्वेपिक्रियाभेदेनभेदइत्यर्थः कपिलमतानुसारिणःक्रियाभेदेनान्येपिपंचवायवः ॥१०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

संतीतिवदंतीत्याह केचित्त्विति तेषामेवनामानिनिर्दिशति नागेत्यादिना नागेति वेदांतिनस्तु नागादीनांप्राणादिष्वंतर्भावंवदंतीत्याह एतेषांप्राणादिष्विति
प्राणादिवायूनामुत्पत्तौकारणंप्रस्तायामाह एतदिति अपंचीकृतपंचमहाभूतेभ्योरजःप्रधानेभ्यःप्राणादयोजायंतइत्यर्थः एतेषांप्राणादीनांप्राणप्रा
त्वात्प्राणमयत्वंआत्माच्छादकत्वात्कोशत्वंचभवतीत्याह इदमितिप्राणादीनांरजःप्रधानभूतकार्यत्वेनिमित्तमाह अस्येतिप्राणादीनांक्रियात्मक
त्वात्तज्जकार्यमित्यर्थः एतेषुपंचसुकोशेषुमध्येविज्ञानमयमनोमयप्राणमयकोशानांक्रमेणज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिभेदेनकर्तृकरणक्रियारूपत्वंदर्शय

संतीतिवदंतिनागउद्गिरणाकरः कूर्मउन्मीलनकरः कृकलःक्षुत्करःदेवदत्तोविजृंभणाकरःधनंजयःपोषणाकरः तथाचो
क्तंउद्गारेनागआख्यातः कूर्मउन्मीलनेस्मृतःकृकलःक्षुत्करोज्ञेयोदेवदत्तोविजृंभणेनजहातिमृतंवापिसर्वव्यापीध
नंजयइति एतेषांप्राणादिष्वंतर्भावात्प्राणाद्याःपंचैवेतिकेचित् एतत्प्राणादिपंचकमाकाशादिगतरजोंशेभ्योमिलिते।
भ्यउत्पद्यते इदंप्राणादिपंचकंकर्मेंद्रियैःसहितंसत्प्राणमयकोशोभवति अस्यक्रियात्मकत्वेनरजोंशकार्यत्वं एतेषु
कोशेषुमध्येविज्ञानमयोज्ञानशक्तिमान्कर्तृरूपः मनोमयइच्छाशक्तिमान्करणरूपःप्राणमयःक्रियाशक्तिमान्कार्यरूपःयो
ग्यत्वादेवमेतेषांविभागइतिवर्णयंति एतत्कोशत्रयंमिलितंसत्सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते अत्राप्यखिलसूक्ष्मशरीरमेकबु
द्धिविषयतयावनवज्जलाशयवद्वासमष्टिः अनेकबुद्धिविषयतयावृक्षवज्जलवद्वाव्यष्टिरपिभवति॥ ति एतेष्विति तत्रहेतुमाह

योग्यत्वादिति इदमेवकोशत्रयंसूक्ष्मशरीरमितिव्यवह्रियतइत्याह एतदिति अस्यसमष्टित्वेहेतुमाह अत्रापीति एकबुद्धेति चराचरप्राणिमात्रस्ययावंत्यनंता
निसूक्ष्मशरीराणितेषांसर्वेषांसूक्ष्मशरीराणांसूत्रात्मनाहिरण्यगर्भाख्येनतस्यैकबुद्ध्याविषयीकृतत्वात्समष्टित्वमित्यर्थः तत्रदृष्टांतमाहवनवदित्यादि ॥
अस्यैवसूक्ष्मशरीरस्यव्यष्टित्वंदर्शयति अनेकेति अनेकेषांजीवानांप्रत्येकंस्वस्वलिंगशरीरस्यस्वबुद्धिविषयत्वेनानेकबुद्धिविषयतयाव्यष्टित्वमित्यर्थः तत्रदृ

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

उक्तसमष्ट्यवच्छिन्नचैतन्यस्य सूत्रात्मत्वादिसंज्ञां दर्शयति एतदिति तत्र हेतुमाह सर्वत्रानुस्यूतत्वादिति सर्वप्राणिलिंगशरीरेष्वनुस्यूतत्वाद्विद्यमानत्वादि
त्यर्थः हेत्वंतरमाह ज्ञानेच्छेति ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिमत्कोशत्रयोपाध्यवच्छिन्नत्वादित्यर्थः विज्ञानमयादिकोशत्रयस्य सूक्ष्मशरीरत्वं दर्शयति अस्यैषेति अ
स्य सूत्रात्मनो हिरण्यगर्भाख्यस्य विज्ञानमयादिकोशत्रयं शरीरं अस्य स्थूलप्रपंचापेक्षया सूक्ष्मत्वादित्यर्थः अस्यैव विज्ञानमयादिकोशत्रयस्य स्वप्नत्वे यु
क्तिमाह जाग्रदिति विराट्स्वरूपेणानुभूतस्थूलप्रपंचविषयकवासनामयत्वात्स्वप्नत्वमस्येत्यर्थः यतः स्वप्नत्वं सूक्ष्मत्वं च अत एव स्थूलप्रपंचलयस्थानमि
त्युच्यते इत्यर्थः विज्ञानमयादिसमष्ट्युपाध्यवच्छिन्नचैतन्यस्य हिरण्यगर्भत्वं प्रतिपाद्येदानीं तद्व्यष्ट्युपलक्षितचैतन्यस्य तैजसत्वं निरूपयति एतदि

एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं सूत्रात्मा हिरण्यगर्भः प्राणश्चेत्युच्यते सर्वत्रानुस्यूतत्वाज्ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिमदुपहितत्वादपं।
चीकृतपंचमहाभूताभिमानित्वाच्च अस्यैषा समष्टिः स्थूलप्रपंचापेक्षया सूक्ष्मत्वात्सूक्ष्मशरीरं विज्ञानमयादिकोशत्रयं जा
ग्रद्वासनामयत्वात्स्वप्नः अत एव स्थूलप्रपंचलयस्थानमित्युच्यते एतद्व्यष्ट्युपहितं चैतन्यं तैजसो भवति तेजोमयांतः
करणोपहितत्वात् अस्यापीयं व्यष्टिः स्थूलशरीरापेक्षया सूक्ष्मत्वादिति हेतोश्च सूक्ष्मशरीरं विज्ञानमयादिकोशत्रयं जाग्र
द्वासनामयत्वात्स्वप्नः अत एव जाग्रद्वासनामयत्वात्स्थूलशरीरप्रपंचलयस्थानमिति चोच्यते एतौ सूत्रात्मतैजसौ तदानीं १०
मनोवृत्तिभिः सूक्ष्मविषयाननुभवत॥ ति अत्र हेतुमाह तेजोमयेति व्यष्टिरूपविज्ञानमयादिकोशत्रयं तैजसस्यापि सूक्ष्मशरीरमिति दर्शय
ति अस्यापीति सूक्ष्मशरीरत्वे हेतुमाह स्थूलेति अस्यापि स्वप्नत्वे हेतुमाह जाग्रदिति विश्वचैतन्येनानुभूतस्थूलशरीरविषयवासनामयत्वात्स्वप्नमित्यर्थः अ
स्यैव सूक्ष्मशरीरस्य स्थूलशरीरलयस्थानत्वे युक्तिमाह अत एवेति यथा पूर्वं प्राज्ञेश्वरावज्ञानवृत्तिभिः सुषुप्त्यवस्थायामानंदमनुभवतः तथा हिरण्यगर्भतैज
सावपि स्वप्नावस्थायां मनोवृत्तिभिर्वासनामयान् शब्दादिविषयाननुभवत इति दर्शयति एताविति ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

अस्मिन्नर्थेश्रुतिमुदाहरतिप्रविविक्तेतिप्रविविक्तंभुंक्तइतिप्रविविक्तभुक्तैजसः तेजोंतःकरणंकार्यादिभावेनपरिणतंतदेवस्थूलशरीरादिहीनंयस्यसतैजसः ते
जोंतःकरणस्वामीत्यर्थः इहापिविज्ञानमयादिकोशत्रयस्य समष्टिरूपस्य तदवच्छिन्नसूत्रात्मनश्चव्यष्टिरूपविज्ञानमयादिकोशत्रयस्यतदवच्छिन्नतैजसस्यचैत
न्यस्यचवनवृक्षादितदवच्छिन्नाकाशादिदृष्टांतमुखेनाभेदंदर्शयति अत्रापीतिसमष्टिव्यष्ट्युपाध्योर्वनवृक्षवज्जलाशयजलवच्चाभेदः उपाधिद्वयावच्छिन्नचै
तन्ययोः सूत्रात्मतैजसयोरपिवनवृक्षावच्छिन्नाकाशवज्जलाशयजलगतप्रतिबिंबाकाशवच्चाभेदइत्यर्थः सूक्ष्मशरीरोत्पत्तिप्रकरणमुपसंहरतिएवमिति अथेदा
नींस्थूलशरीरोत्पत्तिंनिरूपयितुमुपक्रमतेस्थूलभूतानितिवितिशब्दः पूर्वस्माद्वैषम्यंद्योतयतिपंचीकृतानीति अपंचीकृतसूक्ष्मभूतापेक्षयास्थूलभूतानिपं

इतिप्रविविक्तभुक्तैजसइत्यादिश्रुतेः अत्रापिसमष्टिव्यष्ट्योस्तदुपहितसूत्रात्मतैजसयोर्वनवृक्षवत्तदवच्छिन्नाकाशवच्च
जलाशयजलवत्तद्गतप्रतिबिंबाकाशवच्चाभेदः एवंसूक्ष्मशरीरोत्पत्तिः स्थूलभूतानितुपंचीकृतानि पंचीकरणंतुआकाशा
दिपंचस्वेकैकंद्विधासमंविभज्यतेषुदशसुभागेषुप्राथमिकान्पंचभागान्प्रत्येकंचतुर्धासमंविभज्यतेषांचतुर्णांभागानांस्वस्व
द्वितीयार्द्धभागपरित्यागेनभागांतरेषुयोजनंतदुक्तम्

चीकृतानीत्यर्थः पंचीकरणमेवप्रतिपादयितुंप्रतिजानीतेपंचीकरणंत्विति पंचीकरणप्रका
रमेवाहआकाशादीतिअयमर्थः सृष्टिकालेसकलप्राण्यदृष्टवशादीश्वरप्रेरणयाकाशवायुतेजोवन्नान्यनाद्यविद्यासहायभूतात्परमात्मनः सकाशादनुक्रमजात
नितान्यपंचीकृतानिसूक्ष्माणिव्यवहारासमर्थानीतिकृत्वातदीयस्थौल्यापेक्षायांव्यवहर्तृप्राणिजातधर्माधर्मापेक्षयैवतान्येवभूतानिपंचीकृतानिभवंतितानिच
प्रत्येकंद्वैविध्यमापद्यंते तथाकाशादिषुदशसुभागेषुप्राथमिकान्पंचभागान्प्रत्येकंचतुर्धासमंविभज्यस्वार्धभागपरित्यागेनचतुर्णांप्रत्येकंभागांतरेषुसंनिवे
शेनपंचीकृतानिस्थूलानिभवंतीति ॥ श्री॥० श्री॥० श्री॥० ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे टी अस्मिन्नर्थे वृद्धसंमतिमाह द्विधेति पंचीकरणस्य त्रिवृत्करणप्रतिपादकश्रुत्यंतरविरोधमाशंक्य परिहरति अस्याप्रामाण्यमिति भूतत्रयसृष्टिश्रुतौ सृष्टिपरिपूर्णार्थं
सु मन्यत्र श्रुतमपि भूतद्वयमाश्रित्य भूतपंचकाभिप्रायेण भूतत्रयसृष्टिप्रतिपादनादविरोध इत्यर्थः आकाशादीनां पंच भूतानां चतुर्धा विभक्तानामन्योन्यं प्रत्येका
११ नुप्रवेशेन पंचीकृता पंचात्मकत्वाविशेषादाकाशादिव्यपदेशो न स्यादित्याशंक्य परिहरति पंचानामिति आकाशादीनां पंचानां पंचात्मकत्वे समानेपि तेषु पंचभूतेषु तत्त
द्विशेषानुप्रवेशात्तन्नामभिर्व्यवहारः संभवतीत्यर्थः तदानीमिति यदा पंचीकृतान्याकाशादीनि तदानीं स्थूलत्वेन स्वस्वकार्योत्पादनसमर्थत्वादाकाशेऽव्यक्तरूपेण स्थि

द्विधा विधाय चैकैकं चतुर्धा प्रथमं पुनः स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात्पंच पंच ते इति अस्याप्रामाण्यं नाशंकनीयं त्रिवृत्करणमि
ति श्रुतेः पंचीकरणस्याप्युपलक्षणत्वात् पंचानां पंचात्मकत्वे समानेपि तेषु च वैशेष्यात्तद्वादः तद्वादः इति न्यायेनाका
शादिव्यपदेशः संभवति तदानीं आकाशे शब्दोऽभिव्यज्यते वायौ शब्दस्पर्शौ अग्नौ शब्दस्पर्शरूपाणि अप्सु शब्दस्पर्शरूपर
साः पृथिव्यां शब्दस्पर्शरूपरसगंधाश्च एतेभ्यः पंचीकृतेभ्यो भूतेभ्यः भूर्भुवःस्वर्महर्जनःतपःसत्यमित्येतन्नामकानामु
पर्युपरि विद्यमानानामतलवितलसुतलरसातलतलातलमहातलपातालनामकानामधोधो विद्यमानानां लोकानां ब्रह्मांड
स्य तदंतर्गतानां चतुर्विधस्थूलशरीराणां तदुचितानामन्नपानादीनां चोत्पत्तिर्भवति चतुर्विधशरीराणि तु जरायुजांडजोद्भिज्ज
स्वेदजाख्यानि च जरायुभ्यो जातानि जरायुजानि मनुष्यपश्वादीनि अंडजानि अंडेभ्यो जातानि च पक्षिपन्नगादीनि उद्भि
ज्जानि भूमिमुद्भिद्य जातानि वृक्षादीनि स्वेदजानि स्वेदेभ्यो जातानि यूकामशकादीनि ॥ न:शब्दः अभिव्यज्यते व्यक्तो भवतीत्यर्थः उ
क्तेभ्यो भूतेभ्यः चतुर्दशभुवनोत्पत्तिप्रकारं दर्शयति एतेभ्य इति एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्पन्नब्रह्मांडस्य चतुर्विधशरीराणां च तद्योग्यान्नपानादीनां चोत्पत्तिर्भवती

र्थः चतुर्विधशरीराण्युद्दिशति चतुर्विधेति तानि च य
थोद्देशंवर्णयति जरायुभ्य इति ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

पूर्ववदत्रापि समष्टिव्यष्टिभेदं दर्शयति अत्रापीति चतुर्विधशरीरजातमपि शरीरमित्येकबुद्धिविषयतया वनवत्समष्टित्वं प्रत्येकं तत्तच्छरीरविषयतयानेकबुद्धि
विषयत्वात् व्यष्टित्वं च लभत इत्यर्थः अधुना भूरादिचतुर्दशभुवनांतर्गतचतुर्विधस्थूलशरीरसमष्ट्युपहितचैतन्यस्य वैश्वानरत्वापरपर्यायं वैराजत्वं दर्शयति एतदिति
तत्र युक्तिमाह सर्वनराभिमानित्वादिति सर्वशरीराणि कार्ये यद्वहमित्यभिमानवत्त्वाद्वैश्वानरत्वं विविधं नानाप्रकारेण प्रकाशमानत्वाच्च वैराजत्वं लभत इत्यर्थः ४ अस्येति अ
स्य विराट्चैतन्यस्यैषा पूर्वोक्ता पाव्रह्माडांतर्गतचतुर्विधस्थूलशरीरसमष्टिरेव स्थूलशरीरमित्यर्थः अन्नविकारत्वादिति अन्नविकारबाहुल्यादन्नमयत्वं आत्माच्छादक

अत्रापि चतुर्विधसकलस्थूलशरीरमेकानेकबुद्धिविषयतया वनवज्जलाशयवद्वा समष्टिः वृक्षवज्जलवद्वा व्यष्टिरपि संभ
वति एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं वैश्वानरो विराडित्युच्यते सर्वनराभिमानित्वाद्विविधं राजमानत्वाच्च अस्यैषा समष्टिः स्थूल
शरीरं अन्नविकारत्वादन्नमयः कोशः स्थूलभोगायतनत्वाच्च स्थूलशरीरं जाग्रदिति व्यपदिश्यते एतद्व्यष्ट्युपहितं चैतन्यं वि
श्व इत्युच्यते सूक्ष्मशरीराभिमानमपरित्यज्य स्थूलशरीरादिप्रविष्टत्वात् अस्याप्येषा व्यष्टिः स्थूलशरीरं अन्नविकारत्वादे
व हेतोरन्नमयकोशः स्थूलभोगायतनत्वाच्च जाग्रदिति चोच्यते ॥१० त्वात्कोशत्वं स्थूलशरीरादिविषयप्रयुक्तसुखदुःखभोगायतनत्वाच्च स्थूल
शरीरत्वं इंद्रियैरर्थोपलंभाज्जाग्रदवस्थात्वं घटत इत्यर्थः चतुर्विधं स्थूलशरीरसमष्ट्युपहितचैतन्यं सप्रपंचमभिधायेदानीं तद्व्यष्टिउपहितं चैतन्यं अभिधत्ते एतदि
ति एतेषां चतुर्विधशरीराणां या व्यष्टिः तत्तच्छरीरव्यक्तिः तदुपहितं चैतन्यं विश्व इत्युच्यत इत्यर्थः तत्र हेतुमाह सूक्ष्मशरीराभिमानमिति सूक्ष्मलिंगशरीराभिमानमप
रित्यज्य स्थूलशरीरेषु प्रविश्य तत्तत्स्थूलशरीरेषु सर्वेषु प्रत्येकमहमित्यभिमानवत्त्वाद्विश्वत्वमित्यर्थः अस्यापीति अस्य विश्वचैतन्यस्याप्येषा तत्तच्छरीरव्यक्तिवि
शेषलक्षणा व्यष्टिः सैव स्थूलशरीरमित्यर्थः अत्राप्यन्नविकारबाहुल्यादन्नमयत्वं चैतन्याच्छादकत्वात्कोशत्वं इंद्रियैरर्थोपलंभाज्जाग्रत्त्वं च क्रमेणादर्शयति अन्न

वे॰ टी॰ २३

वे॰टी॰ अधुनाजाग्रदवस्थायांविश्ववैश्वानरयोःतत्तद्देवताधिष्ठितश्रोत्रादिभिः चतुर्दशभिःकरणैःशब्दादिविषयग्रहणप्रकारंदर्शयति तदानीमिति अस्मिन्नर्थेश्रुतिंसंवादय
सु॰ ति जागरितेतिजागरितंस्थानं यस्यसजागरितस्थानः वहीरूपादौचक्षुरादिद्वारेप्रज्ञायस्यसवहिःप्रज्ञः अनयोर्विश्ववैश्वानरयोर्वनवृक्षावच्छिन्नाकाशदृष्टांते
१२ नजलाशयगतप्रतिबिंबाकाशदृष्टांतेनचपूर्ववदभेदंसाधयति अत्रापीतिस्थूलप्रपंचोत्पत्तिमुपसंहरतिएवमिति स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचानांव्यष्टिभूतानां
प्रत्येकविवक्षयाऽवांतरप्रपंचत्वमभिधायेदानींतेषांसमष्टिरेवैकंमहाप्रपंचत्वंदर्शयतिएतेषामितितत्रदृष्टांतमाहयथेतियथाधवखदिरपलाशाद्यवांतरवना

तदानीमेतौविश्ववैश्वानरौदिग्वातार्कवरुणाश्विभिः क्रमान्नियंत्रितेनश्रोत्रादीन्द्रियपंचकेनक्रमाच्छब्दस्पर्शरूप
रसगंधान् अग्नींद्रोपेंद्रयमप्रजापतिभिःक्रमान्नियंत्रितेनवागादीन्द्रियपंचकेनक्रमाद्वचनादानगमनविसर्गानंदादीन्
चंद्रचतुर्मुखशंकराच्युतैः क्रमान्नियन्त्रितेनमनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्येनांतरिंद्रियचतुष्केनक्रमात्संकल्पविकल्पनिश्च
याहंकारचिंताख्यांश्चसर्वानेतानस्थूलविषयाननुभवतः जागरितस्थानोवहिःप्रज्ञइत्यादिश्रुतेः अत्राप्यनयोःस्थूल
व्यष्टिसमष्ट्योःतदुपहितविश्ववैश्वानरयोश्चवनवृक्षवत्तदवच्छिन्नाकाशवच्चजलाशयजलवत्तद्गतप्रतिबिंबाकाश।
वच्चपूर्ववदभेदः एवंपंचीकृतभूतेभ्यःस्थूलप्रपंचोत्पत्तिः एतेषांस्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपं
चोभवति यथाऽवांतरवनानांसमष्टिरेकंमहद्वनंभवति यथावावांतरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान्जलाशयः॥ ॥० ११

नांसमष्टिःसमुदायविवक्षयाएकंमहद्वनंभवतियथावावापीकूपतडागाद्यवांतरजलाशयानांसमष्टिःसमुदायविवक्षयाएकोमहाञ्जलाशयोभवतितथै
तेषांस्थूलसूक्ष्मकारणावांतरप्रपंचानामपिसमष्टिःसमुदायविवक्षयाएकोमहान्प्रपंचोभवतीत्यर्थः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥० ॥॰

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi
Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

एतदेवाऽवांतरमहाप्रपंचोपहितानां विश्वतैजसप्राज्ञानां वैश्वानरहिरण्यगर्भाव्याकृतानां चावांतरवनावच्छिन्नाकाशवदवांतरजलाशयगतप्रतिबिंबाकाशव
चाभेद इत्याह एतदुपहितमिति चैतन्यप्रपंचयोर्भेदे सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति श्रुत्याविरोधमाशंक्य परिहरति आभ्यामिति उक्तमहत्प्रपंचतदवच्छिन्नचैतन्याभ्यां
तप्तायःपिंडवदन्योन्यतादात्म्याध्यासापन्नं यद्वस्तु तत्तदवच्छिन्नचैतन्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति वाक्यस्य वाच्यं भवति अन्योन्यतादात्म्याध्यासरहितं सल्ल
क्ष्यं भवतीत्यर्थः अध्यारोपप्रकरणमुपसंहरति एवमिति ईश्वरचैतन्यसामान्यतो महाप्रपंचाध्यारोपप्रकारं सप्रपंचमभिधायेदानीं प्रसंगात्मनि विशेषाध्या
रोपप्रकारं दर्शयितुमुपक्रमते इदानीमित्यादिना अध्यारोपमेवाह इदमिदमिति प्रत्यक्षादिसंनिहितस्यापत्यादिधर्मिण इदमिदं विनिर्देशः क्रियत इदमिदमि।

एतदुपहितं वैश्वानरादीश्वरपर्यंतं चैतन्यमप्यऽवांतरवनावच्छिन्नाकाशवदऽवांतरजलाशयगतप्रतिबिंबाकाश
वत् चैकमेव आभ्यां महत्प्रपंचतदुपहितचैतन्याभ्यां तप्तायः पिंडवदविविक्तं सदनुपहितं चैतन्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति
वाक्यस्य वाच्यं भवति विविक्तं सत् लक्ष्यमपि भवति एवं वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः सामान्येन प्रदर्शितः इदानीं प्रत्य
गात्मनीदमिदमयमयमारोपयतीति विशेषत उच्यते अतिप्राकृतस्तु आत्मा वै जायते पुत्र इति श्रुतेः स्वस्मिन्निव स्वपुत्रेपि
प्रेमदर्शनात् पुत्रे पुष्टे नष्टे चाहमेव पुष्टो नष्टश्चेत्याद्यनुभवाच्च पुत्र आत्मेति वदति चार्वाकस्तु स वा एष पुरुषोऽन्नरसमय
इत्यादि श्रुतेः प्रदीप्तगृहात्स्वपुत्रं परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमनदर्शनात्॥ त्यादेर्वीप्सतयाचातिस्थूलबुद्धिस्तु इदमपत्यादिकमेवाहमयं

पुत्र एवाहमित्यत्यंतवात्सल्यधर्मविशेषेणात्मन्यध्यारोपयतीत्यर्थः अत्र श्रुतिमाह आत्मा वा इति तत्र युक्तिमाह स्वस्मिन्निति यथा स्वशरीरे प्रेमदर्शनादात्म
त्वभ्रमः एवं स्वपुत्रादिशरीरेपि प्रेमदर्शनादात्मत्वभ्रम इत्यर्थः अत्रानुरूपमनुभवमाचष्टे पुत्र इति एतदपेक्षया विशिष्टबुद्धिरन्यः कश्चिदधिकारी स्वदेहमेवात्मा
नं मन्यत इत्याह चार्वाकस्त्विति अत्रापि श्रुतिमाह स वा इति पुत्रादिशरीरस्यात्मत्वाभावे युक्तिं दर्शयन् पूर्वोक्ताधिकारिणः सकाशादस्य वैलक्षण्यं दर्शयति प्रदी

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

वे॰टी॰ देहस्यात्मत्वेनुभवं च प्रमाणयन्ति स्थूलोहमिति ततोप्युत्कृष्टः कोप्यधिकारी श्रुतियुक्त्यनुभवेभ्यः इंद्रियाण्यात्मेति वदतीत्याह अपर इति ततोप्युत्तमोऽधिका-
सु॰ रीकश्चिच्छ्रुतिप्रमाणानुभवयुक्तिबलात्प्राण एवात्मेत्याह अपर इति ततो विशिष्टाधिकारी कश्चित्स्व— मतानुकूलश्रुत्यादिबलान्मन एवात्मेत्याह अ-
१२ न्यस्त्विति उक्तेभ्यः पंचभ्यो विलक्षणः कश्चिद्विज्ञानवादी श्रुत्यादिभिर्विज्ञानमात्मेत्याह बौद्धस्त्विति उक्तेभ्योतिरिक्तौ प्राभाकरतार्किकौ स्वमतोपयोगिश्रु-

स्थूलोहं कृशोहमित्याद्यनुभवाच्च स्थूलशरीरमात्मेति वदति अपरश्चार्वाकस्तु इंद्रियाणीह प्राणाः सह प्रजापतिमेत्य ब्रूयुरि-
त्यादिश्रुतेः इंद्रियाणामभावे शरीरचलनाभावात्काणोहं बधिरोहमित्याद्यनुभवाच्चेन्द्रियाण्यात्मेति वदति अपरश्चार्वाकोन्यो-
तरात्मा प्राणमय इत्यादिश्रुतेः प्राणाभावे इंद्रियादिचलनायोगात् अहमशनायावानहं पिपासावानित्याद्यनुभवाच्च प्राण आत्मे-
ति वदति अन्यस्तु चार्वाकोन्योंतरात्मा मनोमय इत्यादिश्रुतेः मनसि सुप्ते प्राणादेरभावादहमेव संकल्पवानहं विकल्पवानि-
त्याद्यनुभवाच्च मन आत्मेति वदति बौद्धस्त्वन्योंतरात्मा विज्ञानमय इत्यादिश्रुतेः कर्तुरभावे करणस्य शक्त्यभावादहं कर्ता भो-
क्तेत्याद्यनुभवाच्च बुद्धिरात्मेति वदति प्राभाकरतार्किकौ अन्योंतरात्मानंदमय इत्यादिश्रुतेः बुद्ध्यादीनामज्ञाने लयदर्श-
नात् अहमज्ञोहमज्ञानीत्याद्यनुभवाच्चाज्ञानमात्मेति वदतः भट्टस्तु प्रज्ञानघन एवानंदमय इत्यादिश्रुतेः सुषुप्तौ प्रकाशाप्र-
काशसद्भावादात्मानमहं न जानामीत्याद्यनुभवाच्चाज्ञानोपहितं चैतन्यमात्मेति वदति अपरो बौद्धः असदेवेदमग्र आसीदि-
त्यादिश्रुतेः सुषुप्तौ सर्वाभावादहं सुप्तौ नासमिति सुप्त्युत्थितस्य स्वाभावपरामर्शविषयानुभवाच्च शून्यमात्मेति वदति॥ त्यादिसद्भावाद्ज्ञानमा- १३
त्मेति वदत इत्याह प्राभाकरतार्किकाविति अन्यभट्टस्त्वज्ञानावच्छिन्नचैतन्यमात्मेत्याह भट्टस्त्विति बौद्धैकदेशी कश्चिच्छ्रुत्यादिभिः शून्यमात्मेति वदतीत्याह अपर

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

अधुनापुत्रादिशून्यपर्यंतानामात्मत्वप्रतिपादकश्रुत्याद्याभासत्वात्पूर्वपूर्वमतस्योत्तरोत्तरमतबाध्यत्वाच्चदृश्यत्वजडत्वादिहेतुकदंबकैस्त्वानात्मत्वंप्रसिद्ध
मेवेतिप्रतिपादयितुंप्रतिजानीतएतेषामिति पुत्राद्यात्मवादिनामतिमंदाधिकारित्वात्तत्प्रतिपादितश्रुत्यादेरपिपूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरबाध्यत्वात्पुत्रादिशून्यांता
नामनात्मत्वंप्रसिद्धमेवेतिप्रतिज्ञातमेवार्थंप्रकटयतिएतैरिति ननुपुत्रादिशून्यपर्यंतानामनात्मत्वेसिद्धेकस्तर्ह्यहंप्रत्ययविषयस्यात्मेत्याशंक्याऽस्थूलादिनि
षेधवाक्यजातबाधितंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिविधिवाक्यकोटिबाधितंयत्सत्यंज्ञानानंतानंदाद्वयब्रह्मतदेवाहंप्रत्ययालंबनमितिप्रबलश्रुतियुक्त्यनुभवैःप्रति

एतेषांपुत्रादीनांशून्यपर्यंतानामनात्मत्वमित्युच्यते एतैरितिप्राकृतादिवादिभिरुक्तेषुश्रुतियुक्त्यनुभवाभासेषुपूर्वपूर्वोक्त
श्रुतियुक्त्यनुभवाभासानामुत्तरोत्तरश्रुतियुक्त्यनुभवाभासैरात्मत्वबाधदर्शनात्पुत्रादीनामनात्मत्वंस्पष्टमेवकिंचप्रत्यगस्थूलोऽचा।
सुरप्राणोऽमनाश्चकर्ताचैतन्यंचिन्मात्रंसदित्यादिप्रबलश्रुतिविरोधादस्यपुत्रादिशून्यपर्यंतस्यजडस्यचैतन्याभासत्वेनघ।
टादिवदनित्यत्वात् अहंब्रह्मेतिवेदांतविद्वदनुभवप्राबल्याच्च तत्तच्छ्रुतियुक्त्यनुभवाभासानांबाधितत्वादपिपुत्रादिशून्यप
र्यंतमखिलमनात्मैवातः तत्तद्भासकंनित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावंप्रत्यक्चैतन्यमेवात्मवस्तुइतिवेदांतविद्वदनुभवः ॥१०

पादयितुमाह किंचेति अस्थूलादिप्रबलश्रुतिवाक्यैः पुत्रादिशून्यपर्यंतात्मातिरिक्तात्मस्वरूपप्रतिपादनात्पुत्रादीनांजडत्वादिहेतुभिरनात्मत्वमित्यर्थः अस्मि
न्नर्थेप्रबलविद्वदनुभवंप्रमाणयति अहमिति पुत्रादिश्रुत्यादीनांदौर्बल्यंदर्शयति तत्तदिति यतः पुत्रादीनांजडत्वादिहेतुभिरनात्मत्वमतः पुत्रादिभासकंनि।
त्यशुद्धत्वादिस्वरूपमेवात्मवस्त्वित्यर्थः नहीदंविरुद्धंयत्पुत्रादीनामात्मत्वप्रतिपादकश्रुतीनामप्रामाण्यंअस्थूलादिश्रुतीनांप्रामाण्यमिति नहि वेदवाक्येषुकेषां
चिदप्रामाण्यंकेषांचित्प्रामाण्यमिति चाप्तकंप्रतिपादयितुंएवंचेत्पुत्रादिश्रुतीनांप्रामाण्यमस्थूलादिवाक्यानामप्रामाण्यमितिवैपरीत्यंकिंनस्यात् वेदवाक्यत्वा

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

किंचकेषांचिद्वेदवाक्यानामप्रामाण्यंकेषांचिद्वेदवाक्यानांप्रामाण्यंप्रतिपादनार्थमिदंप्रकरणमारब्धं।अतःकथंनिर्णयइतिचेतउच्यतेपुत्रादिश्रुतीनांसर्वथैवप्रामा
ण्यंनास्तीत्यस्माभिर्ननिषिध्यतेकिंतुस्थूलादिप्रबलश्रुतिस्मृतिन्यायविरोधात्स्वार्थेतात्पर्याभावात्तेषांस्थूलारुंधतीन्यायेनपूर्वपूर्वनिराकरणद्वारासूक्ष्मसूक्ष्मवस्तू
पदेशतात्पर्यमितिएतावदेवप्रतिपाद्यते तथाहिध्रुवमरुंधतींचदर्शयतीतिविधिबलाद्वरवध्वोररुंधतीदर्शनेप्राप्तेपरमसूक्ष्मरूपायाअरुंधत्याःप्रथमंकस्मा
यामेवप्रतिपत्तुमशक्यत्वात्प्रथमंचंद्रज्योतीरूपारुंधतीत्युच्यतेततःचंद्रभिन्नातारकारुंधतीत्युच्यतेततद्दूरतरतारकाभिन्नासन्नतारकात्मकारुंधतीत्युच्यतेत
दनंतरमितरतारकाचतुष्टयभिन्नातारकात्रितयात्मकेत्युच्यतेततःतन्मध्येतारकेत्युच्यतेततस्तत्समीपवर्तिनीपरमसूक्ष्मारुंधतीत्युच्यतेनचैतावतैतेषांपं
चानांवाक्यानांपरस्परविरुद्धार्थप्रतिपादकत्वेनाप्रामाण्यंशक्यंप्रतिपादयितुंकिंतुप्रतिपन्नबुद्ध्यनुसारेणसोपानक्रमवत्पूर्वपूर्वनिराकरणद्वारासूक्ष्मारुंधती
प्रतिपादनेतात्पर्यंतद्वदत्राप्यन्नमयःप्राणमयोमनोमयोविज्ञानमयआनंदमयआत्माब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेतिपुच्छब्रह्मपर्यवसितानांपंचकोशवाक्यानामपिप

एवमध्यारोपः अपवादोनाम रज्जुविवर्तस्यसर्पस्य श्री॥॰ श्री॥॰

रस्परविरुद्धार्थप्रतिपा दकत्वेपिप्रतिपन्नबुद्ध्यनुसारेणसोपानक्रमवत्पूर्वपूर्व
निराकरणद्वारापरमसूक्ष्मपुच्छब्रह्मप्रतिपादनेतात्पर्यंतस्मात्सर्वेषांवेदवाक्यानांसाक्षात्परंपरयावाऽद्वितीयवस्तुप्रतिपादनेतात्पर्यात्प्रामाण्यान्नविरोध
इतिसंक्षेपः विशेषाध्यारोपप्रकरणमुपसंहरतिएवमितिआत्मवस्तुनिमिथ्याप्रपंचस्यसामान्यतोविशेषतश्चाध्यारोपप्रकारंसप्रपंचमभिधायेदानींतदपवा १४
दप्रकारंवक्तुमारभतेअपवादोनामेति असंगोदासीनेपरमात्मवस्तुनितद्विवर्तोवस्तुभूताज्ञानादिमिथ्याप्रपंचस्यचिद्वस्तुमात्रावशेषतयावस्थानमेवापवादइतिवि
क्तुंप्रथमंलौकिकदृष्टांतमाह रज्जुइतिरज्जुस्वरूपापरित्यागेनसर्पाकारेणाभासमानस्यरज्जुविवर्तस्यापवादोनाशोनामाधिष्ठानरज्जुमात्रतयाऽवस्थानवच्चिद्विवर्त
स्याज्ञानादिप्रपंचस्यापवादोनाशो नामचिन्मात्रत्वेनावस्थानमित्यर्थः अत्रयथास्वरूपेणावस्थितस्यवस्तुनोऽन्यथाभावोद्विधाभवतिपरिणामभावोवि
वर्तभावश्चेतितत्रपरिणामभावोनामवस्तुनोयथार्थतःस्वस्वरूपंपरित्यज्यस्वरूपांतरापत्तिःयथादुग्धमेवस्वस्वरूपंपरित्यज्यदध्याकारेणपरिणमतेविवर्तभा

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

वस्तुनः स्वरूपापरित्यागेन स्वरूपांतरेण मिथ्याप्रतीतिः यथा रज्जुः स्वरूपापरित्यागेन सर्पाकारेण मिथ्या प्रतिभासते अत्र वेदांते ब्रह्मणि प्रपंचभानस्य परिणामभा
वो नांगीक्रियते दुग्धादिवद्ब्रह्मणो विकारित्वप्रसंगादनित्यत्वादिदोषापत्तेः विवर्तभावांगीकारे तु नायं दोषः ब्रह्मणि प्रपंचभानस्य मिथ्यात्वेन विकारित्वाभावा
त् उक्तं अधिष्ठानावशेषो हि नाशः कल्पितवस्तुन इति तस्माच्चिद्विवर्तस्य प्रपंचस्य चिन्मात्रावशेषतयावस्थानमेवापवाद इति भावः अस्मिन्नर्थे ग्रंथांत
रसंवादं दर्शयति तदुक्तमिति सामान्यतो दर्शितामपवादप्रक्रियां विशेषेण प्रतिपादयितुं प्रतिजानीते तथा हीति स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचानामुत्पत्तिवैपरी

रज्जुमात्रत्ववद्वस्तुविवर्तस्यावस्तुनोऽज्ञानादेः प्रपंचस्य वस्तुमात्रत्वम् तदुक्तं सतत्वतोऽन्यथाप्रथा विकार इत्युदीरितः ॥
अतत्वतोऽन्यथाप्रथा विवर्त इत्युदीरितः तथाहि एतद्भोगायतनं चतुर्विधसकलस्थूलशरीरजातं तद्भोग्यरूपान्नपाना
दिकमेतदायतनभूतभूरादिचतुर्दशभुवनानि एतदायतनभूतब्रह्मांडं च एतत्सर्वमेतेषां कारणरूपपंचीकृतभूतमात्रं
भवति एतानि शब्दादिविषयसहितानि पंचीकृतानि भूतानि सूक्ष्मशरीरजातं चैतत्सर्वमेतेषां कारणरूपापंचीकृतभूतमात्रं
भवति एतानि सत्वादिगुणसहितानि अपंचीकृतानि उत्पत्तिव्युत्क्रमेणैतत्कारणभूताज्ञानोपहितचैतन्यमात्रं भवति ए।
तदज्ञानोपहितं चैतन्यं चेश्वरादिकमेतदाधारभूतानुपहितं चैतन्यरूपं तुरीयं ब्रह्ममात्रं भवति त्येन तत्तत्कारणरूपेणावस्थानमेवापवाद

इत्याह एतद्भोगायतनमिति एतत्स्थूलशरीरं स्वाश्रयब्रह्मांडसहितं स्वकारणभूतपंचीकृ तेषु पंचमहाभूतेषु लीनं सत्तन्मात्रतयावशिष्यते तानि च पंचीकृतानि
भूतानि शब्दादिसहितानि सप्तदशावयवात्मकलिंगशरीराणि च स्वकारणेष्वपंचीकृतभूतेषु लीनानि भवंति तान्यपंचीकृतानि भूतानि सत्वादिगुणसहितानि स्वका
रणाज्ञानोपहितचैतन्ये लीनानि भवंति तच्चाज्ञानं तदुपहितं चैतन्यं सर्वज्ञत्वादिविशिष्टं च स्वाधारभूतानुपहितचैतन्ये लीनं भवति चैतन्यमेवावशिष्यत इत्यर्थः ॥०

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi
Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

कल्पितमाह आभ्यामिति तत्त्वंपदार्थशोधनप्रकारंप्रतिजानीतेतथाहीति अज्ञानंतदवच्छिन्नेश्वरचैतन्यंतदनुपहितचैतन्यंचैतत्त्रयंतप्तायःपिंडवदन्यो न्यतादात्म्याध्यासेनैकत्वेनप्रतीयमानंसत्तत्पदवाच्यार्थोभवतीत्यर्थः तत्पदलक्ष्यार्थमाहएतदुपाधीति अज्ञानावच्छिन्नेश्वरचैतन्ययोराधारभूतयद तुपहितंचैतन्यंतत्ताभ्यांविविक्तंसद्भेदविवक्षयातत्पदलक्ष्यार्थोभवतीत्यर्थः त्वंपदवाच्यार्थमाह अज्ञानादीतिव्यष्टिभूतयदज्ञानमंतःकरणंतदवच्छिन्नंजी वचैतन्यंतदनुपहितंचैतन्यंचैतत्त्रयंतप्तायःपिंडवत्परस्परतादात्म्याध्यासेनाभेदविवक्षयात्वंपदवाच्यार्थोभवतीत्यर्थः लक्ष्यार्थमाहएतदुपाधीतिअंतर्क

आभ्यामध्यारोपापवादाभ्यांतत्त्वंपदार्थशोधनमपिसिद्धंभवति तथाहिअज्ञानादिसमष्टिरेतदुपहितसर्वज्ञत्वादिविशि ष्टंचैतन्यमेतदनुपहितंचैतन्यंचैतत्त्रयंतप्तायःपिंडवदेकत्वेनावभासमानंतत्पदवाच्यार्थोभवति एतदुपाध्युपहिताधारम नुपहितंचैतन्यंतत्पदलक्ष्यार्थोभवति अज्ञानादिव्यष्टिरेतदुपहितमल्पज्ञत्वादिविशिष्टचैतन्यंएतदनुपहितंचैतन्यंचैत त्त्रयंतप्तायःपिंडवदेकत्वेनावभासमानंत्वंपदवाच्यार्थोभवति एतदुपाध्युपहिताधारभूतमनुपहतंप्रत्यगानंदतुरीयंचै तन्यंत्वंपदलक्ष्यार्थोभवति अथमहावाक्यार्थोवर्ण्यते ॥ इदंतत्त्वमसिवाक्यंसंबंधत्रयेणाखंडार्थबोधकंभवति संबं धत्रयंनामपदयोःसामानाधिकरण्यंपदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभावःप्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभावश्चेति॥ १५

रणोपहितचैतन्यस्याधारभूतंयदनुपहितंप्रत्यगात्मानंदंतुरीयंचैतन्यंत्वंपदलक्ष्यार्थोभवतीत्यर्थः पदार्थमभिधायवाक्यार्थमाहअथेति ननुजीवेश्वरयोःकिं चिज्ज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिविशिष्टयोरत्यंतविलक्षणयोः तत्त्वमस्यादिमहावाक्यानिपरस्परविरुद्धार्थप्रतिपादकानिकथमखंडैकरसंब्रह्मप्रतिपादयंतीत्याशंक्यसाक्षा देकप्रतिपादकत्वाभावेपिलक्षणयासंबंधत्रयेणाखंडैकार्थंप्रतिपादयंतीत्याह इदमिति संबंधत्रयस्वरूपमाहसंबंधत्रयमिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

पदपदार्थप्रसंगात्मनांसंबंधत्रयसद्भावेदृढंसमतिमाहतदुक्तमिति पदयोः सामानाधिकरण्यंउदाहरणानिष्टंकत्वाप्रदर्शयतिसामानाधिकरण्यमितिभिन्नप्रवृत्ति निमित्तयोः शब्दयोरेकस्मिन्नर्थेप्रवृत्तिः सामानाधिकरण्यंतत्रसोयंदेवदत्तइतिवाक्येसइतितत्कालतद्देशवैशिष्ट्यंसशब्दस्यप्रवृत्तिनिमित्तं अयमि तिएतत्कालेतद्देशवैशिष्ट्यमयंशब्दस्यप्रवृत्तिनिमित्तंयथाचभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तयोः सोयंशब्दयोरेकस्मिन्देवदत्तपिंडेतात्पर्यंसंबंधः सामानाधिकरण्यमित्यर्थः उक्तमर्थंदर्शितिकेयाजयति तथाचेतितथातत्वमसीतिवाक्येपिपरोक्षत्वसर्वज्ञत्वादिविशिष्टत्वतत्पदप्रवृत्तिनिमित्तंअपरोक्षत्वकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्ट्यं त्वंपदप्रवृत्तिनिमित्तंतथाचभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तयोः तत्वंपदयोरेकस्मिंश्चैतन्येतात्पर्यंसंबंधः सामानाधिकरण्यमित्यर्थः विशेषणविशेष्यभावसंबंधस्वरू

तदुक्तंसामानाधिकरण्यंचविशेषणविशेष्यतालक्ष्यलक्षणसंबंधः पदार्थप्रत्यगात्मनामिति सामानाधिकरण्यसंबंधस्ताव त्पथासोयंदेवदत्तइत्यस्मिन्वाक्येतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकसशब्दस्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकायंशब्दस्यचैक। स्मिन्पिंडेतात्पर्यसंबंधः तथाचतत्वमसीतिवाक्येपिपरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यवाचकतत्पदस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्य वाचकत्वंपदस्यचैकस्मिंश्चैतन्येतात्पर्यसंबंधः विशेषणविशेष्यभावसंबंधस्तुयथातत्रैववाक्येसशब्दार्थस्यतत्कालविशि ष्टदेवदत्तस्यायंशब्दार्थस्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्यान्योन्यभेदव्यावर्तकतयाविशेषणविशेष्यभावः॥ यमाह विशेषणेतिव्यावर्तकं विशेषणंव्यावर्त्यंविशेष्यंतथाचसोयंदेवदत्त इतिवाक्येएवायंशब्दवाच्योयोसावेतत्कालेतद्देशसंबंधविशिष्टोदेवदत्तपिंडः अयंसइतितच्छब्दवाच्या त्तत्कालतद्देशविशिष्टदेवदत्तपिंडाद्भिन्नोनेतिप्रतीयतेतदातच्छब्दार्थस्यायंशब्दवाच्यार्थनिष्ठभेदव्यावर्तकतयाविशेषणत्वं अयंशब्दार्थस्यव्यावर्त्य त्वाद्विशेष्यत्वंयदाचसइतितच्छब्दवाच्यः तत्कालतद्देशविशिष्टोदेवदत्तपिंडः सअयमितीदंशब्दवाच्यादेतत्कालेतद्देशसंबंधविशिष्टादस्माद्देवदत्तपिंडान्नभि द्यतइतिप्रतीयतेतदायंशब्दवाच्यस्यतच्छब्दार्थनिष्ठभेदव्यावर्तकतयाविशेषणत्वंतच्छब्दार्थस्यव्यावर्त्यत्वाद्विशेष्यत्वंतथाचायमेवसः सएवायमितिअ

न्योन्यभेदव्यावर्तकतयासोयंशब्दार्थयोः परस्परवि शेषणविशेष्यभावइत्यर्थः॥

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

उक्तं विशेषणविशेष्यभावं दार्ष्टान्तिके योजयति तथात्रापीति इहापि तत्त्वमसीति वाक्येपि त्वंपदवाच्यं परोक्षत्वकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टं चैतन्यं तत्पदवाच्यात्सर्वज्ञत्वादिविशिष्टचैतन्मान्नभिद्यत इति पदाप्रतीयते तदा तच्छब्दार्थस्य त्वंपदार्थनिष्ठभेदव्यावर्त्तकतया विशेषणत्वं त्वंपदार्थस्य व्यावृत्त्यत्वात् विशेष्यत्वं यदा च त्वंपदवाच्यं सर्वज्ञत्वादिविशिष्टचैतन्यं त्वंपदवाच्यात्किंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टचैतन्यान्न भिद्यत इति यदा प्रतीयते तदा त्वंपदार्थस्य तत्पदार्थनिष्ठभेदव्यावर्त्तकत्वेन विशेषणत्वं तत्पदार्थस्य व्यावृत्त्यत्वात् विशेष्यत्वं तथा च त्वं तदसि तत्त्वमसीति तत्त्वंपदार्थयोः परस्परं भेदव्यावर्त्तकत्वेन परस्परं विशेषणविशेष्यभाव इत्यर्थः क्रमप्राप्तं लक्ष्यलक्षणभावसंबंधस्वरूपं निरूपयितुमाह लक्ष्यलक्षणेति असाधारणधर्मप्रतिपादकं वाक्यं लक्षणवाक्यं तत्प्रतिपाद्यमवसिष्टं वस्तु लक्ष्यं

तथात्रापि वाक्ये तत्पदार्थपरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य त्वंपदार्थापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य चान्योन्यभेदव्यावर्त्तकतया विशेषणविशेष्यभावः लक्ष्यलक्षणसंबंधस्तु यथा तत्रैव सशब्दायंशब्दयोः तदर्थयोर्वा परस्परं विरुद्धतत्कालैतत्कालविशिष्टत्वपरित्यागेनाविरुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणभावः तथात्रापि वाक्ये तत्त्वंपदयोः तदर्थयोर्वा विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टत्वपरित्यागेनाविरुद्धचैतन्येन सह लक्ष्यलक्षणभावः इयमेव भागलक्षणेत्युच्यते तथा च सोयं देवदत्त इत्यस्मिन्नेव वाक्ये सोयंशब्दयोः तदर्थयोर्वा विरुद्धतत्कालैतत्कालैतद्देशविशिष्टत्वपरिहारेणाविरुद्धदेवदत्तपिंडेन सह लक्ष्यलक्षणभावसंबंध इत्यर्थः उक्तमर्थं दार्ष्टान्तिके योजयति तथात्रापीति इहापि तत्त्वंपदयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टत्वपरित्यागेन तत्त्वंपदाभ्यां तदर्थाभ्यां वा लक्ष्याऽविरुद्धचैतन्येन सह तत्त्वंपदयोर्लक्ष्यलक्षणभावसंबंध इत्यर्थः अत्र तत्त्वंपदयोः तदर्थयोर्वा त्यक्तविरुद्धांशयोर्लक्षणत्वं अखंडचैतन्यस्य लक्ष्यत्वमिति भावः ननु तत्त्वमस्यादिवाक्यानां लक्ष्यलक्षणभावसंबंधपुरस्कारेण चैतन्यबोधकत्वमित्युक्तं अन्यत्र तु शास्त्रे तेषां वाक्यानां भागलक्षणयैव चैतन्यबोधकत्वं प्रतिपाद्यते तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणेत्यादि विरोधमाशंक्य संज्ञाभेदो न वस्तुभेद इत्याह इयमेवेति तत्त्वमस्यादिवाक्यानां विरुद्धांशपरित्यागेनाविरुद्धचैतन्यमात्रबोधकत्वमेव भागलक्षणेत्यु

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

ननुयथानीलोत्पलमितिवाक्येनीलत्वविशिष्टनीलगुणस्यउत्पलत्वविशिष्टोत्पलद्रव्यस्यचस्वव्यक्तिरिताः शुक्लादिगुणांतरपटादिद्रव्यांतरव्यावर्तकत्वेनविशे
षणविशेष्यभावनिरूपिततद्भिन्नसंसर्गस्यनीलगुणवैशिष्ट्यस्यवावाक्यार्थत्वंतथेहापितत्त्वमस्यादिवाक्येतत्पदार्थस्यपरोक्षत्वादिविशिष्टेश्वरचैतन्यस्य
त्वंपदार्थस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टजीवचैतन्यस्यचान्योन्यभेदव्यावर्तकतयाविशेषणविशेष्यभूतस्यसर्वज्ञत्वकिंचिज्ज्ञत्वोभयनिरूपितसंसर्गोवासर्वज्ञत्वादि
विशिष्टस्यकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टेनसहैक्यंवावाक्यार्थोभवत्वित्याशंक्यदृष्टांतदार्ष्टांतिकयोः वैषम्यान्नैवमित्याह अस्मिन्नित्यादिना अस्मिन्निति
अस्मिंस्तत्वमसीतिवाक्येनीलोत्पलमित्यादिवाक्यवत्संसर्गोवाविशिष्टोवावाक्यार्थोनसंगच्छतइत्यर्थः नीलोत्पलमितिवाक्यस्यसंसर्गवैशि

अस्मिन्वाक्येनीलमुत्पलमितिवाक्यवद्वाक्यार्थोनसंगच्छते तत्रतुनीलपदार्थस्यनीलगुणस्योत्पलपदार्थोत्पलद्रव्यस्यच
शौक्ल्यपटादिव्यावर्तकतयान्योन्यविशेषणविशेष्यभावसंसर्गस्यान्यतरविशिष्टस्यान्यतरस्यतदैक्यस्यवावाक्यार्थत्वांगी।
कारेप्रमाणांतरविरोधाभावात्तद्वाक्यार्थःसंगच्छते अत्रतुतदर्थपरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्यत्वमर्थापरोक्षत्वादिविशिष्टचै
तन्यस्यचान्योन्यभेदव्यावर्तकतयाविशेषणविशेष्यभावनिरूपिततद्भिन्नसंसर्गस्यान्यतरविशिष्टस्यान्यतरस्यतदैक्यस्यच।
वाक्यार्थत्वांगीकारेप्रत्यक्षादिप्रमाणविरोधाद्वाक्यार्थोनसंगच्छतेतदुक्तंसंसर्गोवाविशिष्टोवावाक्यार्थोनात्रसंमतःअखंडैकर
सत्वेनवाक्यार्थोविदुषांमतइति स्वार्थप्रतिपादकत्वकल्पनेविरोधाभावं दर्शयति तत्रत्विति नीलोत्पलपदार्थयोर्गुणगुणिनोर्विशेषणविशेष्यभावसं
सर्गस्यनीलगुणविशिष्टोत्पलयोरैक्यस्यवावाक्यार्थत्वांगीकारेप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरविरोधाभावात्तत्रतथासंगच्छतइतिभावः तत्त्वमसीतिवाक्येतुतत्वंपदार्थ
योः किंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टजीवचैतन्यस्यसर्वज्ञत्वादिविशिष्टेश्वरचैतन्यस्य चान्योन्यविशेषणविशेष्यभावसंसर्गस्यतदुभयविशिष्टचैतन्यैक्यस्यवावाक्या
र्थत्वांगीकारेप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरविरोधात्पूर्वस्माद्वैषम्यंदर्शयति अत्रत्विति श्री॥० श्री॥० श्री॥० श्री॥ ॥० ॥ श्री॥० ॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

ननु तत्त्वमस्यादिवाक्यमखंडार्थं कथं बोधयति जहल्लक्षणया वा किमजहल्लक्षणया आहोस्विज्जहदजहल्लक्षणयेति त्रिधा विकल्पः आद्ये दूषणमाह अत्र त्विति तत्त्वमसीति वाक्ये जहल्लक्षणा न संगच्छत इत्यन्वयः तदेव दर्शयितुं जहल्लक्षणाया उदाहरणं तावदाह गंगायामिति मानांतरविरोधे तु मुख्यार्थस्य परिग्रहे मुख्यार्थेनाविनाभूते प्रवृत्तिर्लक्षणेष्यत इति वचनाद्गंगायां घोषवसनासंभवाद्गंगायां घोष इति वाक्यस्य मुख्यार्थविरोधे सति मुख्यार्थं परित्यज्य लक्षणया वाच्यात्तत्संबंधिनि तीरे घोषावस्थानप्रतिपादना तत्र जहल्लक्षणांगीकारो युज्यत इत्याह तत्रत्विति तत्र तु गंगाघोषयोराधाराधेयभावलक्षणं सर्वथा परित्यज्येत्य

अत्र तु गंगायां घोषः प्रतिवसतीति वाक्यवज्जहल्लक्षणापि न संगच्छते तत्र तु गंगाघोषयोराधाराधेयभावलक्षणस्य वाक्यार्थस्याशेषतो विरुद्धत्वात् वाक्यार्थमशेषतः परित्यज्य तत्संबंधितीरे लक्षणाया युक्तत्वाज्जहल्लक्षणा संगच्छते अत्र तु परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यैकत्वलक्षणस्य वाक्यार्थस्य भागमात्रे विरोधात् भागांतरमपि परित्यज्यान्यलक्षणाया अयुक्तत्वात् जहल्लक्षणा न संगच्छते न च गंगापदं स्वार्थपरित्यागेन तीरपदार्थं यथा लक्षयति तथा तत्पदं त्वंपदं वा स्वार्थपरित्यागेन त्वंपदार्थं तत्पदार्थं वा लक्षयतु अतः कुतो जहल्लक्षणा न संगच्छत इति वाच्यं

र्थः तत्त्वमसीति वाक्ये प्राक्प्रतिज्ञातं जहल्ल
क्षणाऽसंभवमाविष्करोति अत्र त्विति तुशब्दः पूर्वस्माद्वैषम्यद्योतयति तत्त्वमसीति वाक्ये परोक्षत्वापरोक्षत्वविशिष्टचैतन्यैकत्व लक्षणस्य वाक्यार्थस्य विरोधाभावात्परोक्षत्वापरोक्षत्वप्रतिपादकत्वांशविरोधाच्चैतन्यैकत्वे विरोधाभावाद्गंगाघोषादिवाक्यवत्सर्वात्मना मुख्यार्थपरित्यागासंभवाज्जहल्लक्षणा न संभवतीत्यर्थः तत्र हेतुमाह भागांतरमिति विरुद्धयोः परोक्षत्वापरोक्षत्वयोरेकत्वासंभवेन तत्परित्यागेपि चैतन्यभागस्यैकत्वे विरोधाभावात्त्यागो न युज्यत इत्य र्थः ननु यथा गंगायां घोषः प्रतिवसतीति वाक्ये गंगापदं प्रवाहलक्षणं स्वार्थं परित्यज्य स्वसंबंधितीरपदार्थं लक्षयति तथा तत्त्वमसीति वाक्ये तत्पदं स्वार्थं परोक्षत्वविशिष्टं परित्यज्य जीवचैतन्यं लक्षयतु एवं त्वंपदमपि स्वार्थं किंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टं परित्यज्येश्वरचैतन्यं वा लक्षयतु तस्माज्जहल्लक्षणैव भवतीत्याशंक्य निराके

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

निराकरणप्रकारमेवाह तत्रेति तथाच गंगायां घोष इत्यत्र श्रुतवाक्यार्थस्य गंगाघोषयोराधाराधेयभावसंबंधस्य विरोधे सति श्रूयमाणं गंगापदं स्वार्थं परित्या
गेन तीरपदार्थं लक्षयतीति युक्तं गंगापदार्थस्य तीरपदार्थप्रतीतिसापेक्षत्वादिहेतुः श्रूयमाण तत्त्वंपदयोर्मुख्यतयैव तदर्थे सर्वज्ञत्वकिंचिज्ज्ञत्वादिवि
शिष्टप्रतीतौ सत्यामपि लक्षणापातस्तत्पदेन त्वंपदार्थप्रतीत्यपेक्षाभावात्त्वंपदेन तत्पदार्थप्रतीत्यपेक्षाभावाच्च मुख्यार्थे संभवति लक्षणाया अन्याय्यत्वाज्जहल्लक्षणा न सं
भवतीत्यर्थः द्वितीयं पक्षं दूषयति अजहल्लक्षणापि न संभवतीत्याह अत्र शोणो धावतीति अत्र तत्त्वमसीति वाक्ये शोणो धावतीति वाक्यवत् अजहल्लक्षणापि
न संभवतीत्यन्वयः कुत इत्यत आह तत्रेति तत्र शोणो धावतीत्यादिवाक्ये शोणगुणस्य गमनासंभवेन वाक्यस्य मुख्यार्थविरोधे सति श्रूयमाणशोणपदं स्वा

तत्र तीरपदाश्रवणेन तदर्थाप्रतीतौ लक्षणा यातत्प्रतीत्यपेक्षायामपि तत्त्वंपदयोः श्रूयमाणत्वेन तदर्थप्रतीतौ लक्षणया
पुनरन्यतरपदेनान्यतरपदार्थप्रतीत्यपेक्षाभावात् श्रुतवाक्यस्य मुख्यार्थविरोधे मुख्यार्थसंबंधिन्यश्रुतपदार्थे लक्षणेति
सर्वजनप्रसिद्धम् अत्र शोणो धावतीति वाक्यवदजहल्लक्षणापि न संभवति तत्र शोण गुणगमनलक्षणस्य वाक्यार्थस्य वि
रुद्धत्वात्तदपरित्यागेन तदाश्रयाश्वादिलक्षणया तद्विरोधपरिहारसंभवादजहल्लक्षणा संभवति अत्र तु परोक्षत्वापरोक्षत्वा।
दिविशिष्टचैतन्यैकत्वस्य वाक्यार्थस्य विरुद्धत्वात्तदपरित्यागेन तत्संबंधिनो यस्य कस्यचिदर्थस्य लक्षितत्वेपि तद्विरोधपरि।
हारासंभावादजहल्लक्षणापि न संभवत्येव

र्थापरित्यागेन स्वाश्रयमश्वादिकं लक्षयतीति युक्तं अत्र त्विति अत्र तु तत्त्वमस्यादिवाक्ये तत्त्वंपदार्थस
परोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यैकत्वलक्षणस्य मुख्यवाक्यार्थस्य विरुद्धत्वात्परोक्षत्वापरोक्षत्वाद्यपरित्यागेन तत्तद्विशिष्टचैतन्यलक्षणार्थस्य लक्षितत्वेपि तद्विरोधपरिहाराभा
वादजहल्लक्षणा न संभवतीत्यर्थः ननु तत्पदं स्वार्थविरुद्धपरोक्षत्वादिधर्मं परित्यज्याविरुद्धचैतन्यांशापरित्यागेन त्वंपदार्थं किंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टजीवचैत
न्यं लक्षयतु त्वंपदं वा स्वार्थविरुद्धापरोक्षत्वादिधर्मं परित्यज्याविरुद्धचैतन्यांशापरित्यागेन तत्पदार्थं सर्वज्ञत्वादि ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi
Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

वे॰टी॰ सु॰ १८

विशिष्टमीश्वरचैतन्यं लक्ष्ययतु किं भागलक्षणांगीकारेणेत्याशंक्य निराकरोति न चेति एकेन तत्पदेन त्वंपदेन वा स्वार्थांशपरित्यागपदार्थांतरस्वीकारोभयलक्षणा
संभवादित्यर्थः अजहल्लक्षणासंभवे हेत्वंतरमाह पदांतरेणेति तत्पदेन त्वंपदेन वा तत्तदर्थप्रतीतौ सत्यां लक्षणया पुनरन्यतरस्यान्यतरप्रतीत्यपेक्षाभावादित्य
र्थः अतः परिशेषात् तृतीयपक्ष एव चांगीकर्तव्य इत्युपसंहरति तस्मादिति यस्मात्तत्त्वमस्यादिवाक्ये जहल्लक्षणाऽजहल्लक्षणयोरसंभवः तस्माज्जहदजहल्ल
क्षणया विरुद्धांशं परित्यज्याविरुद्धाखंडचैतन्यमात्रं लक्षयतीति योजना तत्र दृष्टांतमाह यथेति यथा सोयं देवदत्त इति वाक्ये प्रागुक्तजहल्लक्षणाजहल्ल

न च तत्पदं त्वंपदं वा स्वार्थविरुद्धांशपरित्यागेनांशांतरसहितं त्वंपदार्थं तत्पदार्थं वा लक्षयतु अतः कथं प्रकारांतरेण भागलक्षणांगी
करणमिति वाच्यं एकेन पदेन स्वार्थांशपरित्यागपदार्थांतरस्वीकारोभयलक्षणाया असंभवात् पदांतरेण तदर्थप्रतीतौ लक्षणया पुनः
तत्प्रतीत्यपेक्षाभावाच्च तस्माद्यथा सोयं देवदत्त इति वाक्यं तदर्थो वा तत्कालैतत्कालविशिष्टदेवदत्तैकत्वलक्षणस्य वाक्यार्थ
स्यांशे विरोधाद्विरुद्धं तत्कालैतत्कालविशिष्टांशं परित्यज्याविरुद्धं देवदत्तांशमात्रं लक्षयति तथा तत्त्वमसीति वाक्यं तदर्थो वा
परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यैकत्वलक्षणस्य वाक्यार्थस्यांशे विरोधाद्विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टांशं परित्यज्या
विरुद्धमखंडचैतन्यमात्रं लक्षयतीति ॥

क्षणयोरसंभवेन तदर्थस्य तत्कालतद्देशविशिष्टस्य इद … मर्थस्यैतत्कालैतद्देशविशिष्टदेवदत्तलक्षणा वाक्यार्थस्यै १८
कस्मिन्नंशे तत्कालैतत्कालवैशिष्ट्यभागे विरोधदर्शनात्तत्परित्यागेनाविरुद्धदेवदत्तपिंडमात्रं लक्षयतीत्यर्थेन मानांतरविरोध इत्युक्तन्यायेनेत्यर्थः उक्तमर्थं
दार्ष्टांतिके योजयति तथेति तथा तत्त्वमसीत्यादिवाक्यस्यापि परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यैकत्वलक्षणमुख्यार्थप्रतिपादकत्वासंभवाज्जहदजहल्ल
क्षणया विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वादिवैशिष्ट्यांशपरित्यागेनाविरुद्धाखंडचैतन्यमात्रप्रतिपादकत्वं तस्येत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

अखंडचैतन्यप्रतिपादकस्य तत्त्वमसीतिवाक्यस्यार्थं सप्रपंचमभिधायेदानीं यजुर्वेदानुभववाक्यार्थो वर्ण्यत इत्याह अथाधुनेति गुरुमुखान्नवक्तृत्वः तत्त्वमस्यादि-
वाक्यश्रवणाद्देहाद्यहंकारान्तजडपदार्थसकलदृश्यविलक्षणप्रत्यगात्मनः शुद्धेन परमात्मना सहैकत्वबोधानंतरं कश्चिदधिकारी लब्धावसरः सर्वोपाधिविनिर्मु-
क्तं सच्चिदानंदैकरसमनुभवेन जिज्ञासुराचार्योपदिष्टमहं ब्रह्मास्मीतिवाक्यार्थमनुस्मरन् स्वात्मानं नैकरसमनुभवतीत्यर्थः तत्प्रकारमेवाह एवमित्यादिना एवं
संक्षेपेण प्रमाणा वक्ष्यमाणप्रकारेणाधिकारिणः चित्तवृत्तिरुदेतीति संबंधः कदेत्यापेक्षायामाह आचार्येणेति आचार्येणाविषये संगे निष्कलं चैतन्ये
प्राप्तः स्मायमानाः विद्याहंकारादिशरीरांतं मिथ्यापदार्थमध्यारोप्य तदपवादपुरःसरं तत्त्वंपदार्थौ शोधयित्वा तत्त्वमसीतिवाक्येन जहदजहल्लक्षणया विरु-
द्धांशपरित्यागेनाखंडार्थे चैतन्ये ज्ञाते सतीत्यर्थः किंविषयिणी चित्तवृत्तिरुदेतीत्याशंकां निवारयति अहमिति अहं प्रत्यगात्मा परं ब्रह्मास्मीत्यन्वयः ब्रह्मा

अथाधुनाऽहं ब्रह्मास्मीत्यनुभववाक्यार्थो वर्ण्यते एवमाचार्येणाध्यारोपाऽपवादपुरस्सरं तत्त्वंपदार्थौ शोधयित्वा वाक्येनाखं-
डार्थेऽवबोधितेऽधिकारिणः अहं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावपरमानंदानंताद्वयं ब्रह्मास्मीत्यखंडाकाराकारिता चित्त-
वृत्तिरुदेति सा तु चित्प्रतिबिंबसहिता सती प्रत्यगभिन्नमज्ञातं परं ब्रह्म विषयीकृत्य तद्गताज्ञानमेव बाधते॥ नित्यत्वशंकां निराकरो-

ति नित्येति शुद्धपदेनाऽविद्यादिदोषराहित्यं बुद्धपदेन स्वप्रकाशस्वरूपत्वेन मुक्तपदेन सर्वोपाधिराहित्यं सत्यपदेनाविनाशिस्वभावत्वं परमानंदपदेन वैषयिकमनु-
ष्यानंदादिचतुर्मुखब्रह्मानंदपर्यंतानां कर्मजन्यत्वेन सातिशयत्वेन क्षयिष्णुत्वेन च तुच्छत्वात्तेभ्यो विलक्षणं निरतिशयानंदस्वरूपत्वं प्रतिपाद्यते अनंतपदेन घटादिवत्प-
रिच्छेदराहित्येन देशतः कालतो वस्तुतश्चापरिच्छिन्नत्वं बोध्यते अद्वयमिति नानात्वनिषेधेन एकत्वं बोध्यत इत्यर्थः ननु यथा दीपप्रभादित्यमंडलेन व्याप्नोतीति न च प्रयो-
जनमस्ति तथा नित्यशुद्धस्वप्रकाशमात्मानं जडचित्तवृत्तिः कथं विषयीकृत्योदेति किं प्रयोजनं चेत्याशंक्याह सा त्विति सा चित्तवृत्तिर्न शुद्धं ब्रह्म विषयिणी किं त्वज्ञा-
नविशिष्टप्रत्यगभिन्नपरब्रह्मविषयिणी सा च चैतन्यप्रतिबिंबसंवलिता सती चैतन्यगतमज्ञानं निवर्तयति तस्याः चैतन्यावरकाज्ञाननिवृत्तिरेव प्रयोजनमित्यर्थः॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

नन्वधिकारिणः तत्त्वमस्यादिवाक्यश्रवणोत्पन्नाऽखंडचैतन्यवृत्त्या तदाश्रिताज्ञाननिवारितेपि तत्कार्यस्य सकलचराचरात्मकप्रपंचस्य प्रत्यक्षतया भासमानत्वा
त्कथमद्वैतसिद्धिरित्याशंक्य कारणाज्ञाननाशे तत्कार्यसकलप्रपंचनाशादद्वैतसिद्धिरित्येतत्सदृष्टांतमाह यथेति नन्वज्ञाननाशे तत्कार्यप्रपंचस्य नाशोस्तु
तथाप्यखंडाकारचित्तवृत्तेरनिवृत्तेरद्वैतहानिरित्याशंक्याह तदंतर्भूतेति अखंडाकारवृत्तेरपि अज्ञानतत्कार्यांतर्भूतत्वात्तन्निवृत्त्या तन्निवृत्तेर्नाद्वैतहानिरित्य
र्थः ननु तथाप्यखंडाकारवृत्तिप्रतिबिंबितचैतन्याभासस्य सत्वात्कथमद्वैतसिद्धिरित्याशंक्याह तत्रेति वृत्तिनिवृत्तौ तत्प्रतिबिंबितचैतन्यस्य बिंबावभासनासमर्थ
त्वाद्वृत्त्युपाधिबाधेन तत्प्रतिबिंबचैतन्यमपि चैतन्यमात्रतयावशिष्यते दर्पणोपाधिविगमे तत्प्रतिबिंबितमुखाभासस्य बिंबभूतमुखमात्रतावशेषवदित्यर्थः अ
यंभावः शोधिततत्त्वंपदार्थस्याधिकारिणः तद्विजृंभितगुरुशास्त्रादिभ्यः तत्त्वमसीत्युपदेशेन अहं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावपरमानंदानंताद्वयाखंडब्रह्मा

यथा पटकारणतंतुदाहे पटदाहवदखिलकारणेऽज्ञाने बाधिते सति तत्कार्यस्याखिलस्य बाधितत्वात्तदंतर्भूताखंडाका
राकारिता चित्तवृत्तिरपि बाधिता भवति तत्र प्रतिबिंबितं चैतन्यमपि यथा दीपप्रभाऽऽदित्यप्रभावभासनासमर्था सती तया
भिभूता भवति तथा स्वयंप्रकाशमान ॥

स्मीति चित्तवृत्तिरुदयमासादयति तदानीमेव तस्यामभिव्यक्ताखंडचैतन्यबलेन तत्परिपीडिताज्ञाननाशोभ
वति तदानीं तत्कार्यस्य सर्वस्य नाशादभिव्यंजकवृत्तिरपि स्वयमेव कतकरजोवदारुमथनजनिताग्निवद्दुस्स्थदुष्टजलशांत्यर्थं पीततन्नजलवच्च नष्टा भवति
तदानीं तद्गताभासोपि स्वोपाधिभूतवृत्तिनाशात्स्वप्रकाशात्मावभासनासमर्थस्तया दर्पणविगमे तदुपाधिकस्य स्वाधिष्ठानमुखमात्रत्ववदधिष्ठानमात्रो भवतीति वे १९
दांतसिद्धांतरहस्यमिति अत्र तस्यानुभवः ॥ श्लोकाश्च भांति परमे मयि मोहजन्याः स्वप्नेंद्रजालमरुनीरसमा विचित्राः ॥ उत्थानकाल इह नस्युरलं विशुद्धप्रत्यक्सुखाब्धि
परमात्मतच्चित्तवृत्तौ १ मत्तः परं न खलु विश्वमथापि भाति मध्ये च पूर्वमपरं न तरंगतुल्यं मायोत्थशास्त्रगुरुवाक्यसमुत्थबोधभानुप्रभाविलसितेक्वगतं न जाने २ निर
तिशयसुखाब्धौ स्वप्रकाशे परेस्मिन् कथमिदमविवेकादुत्थितं स्रक्फणीवं क्व नु गतमधुना तद्देशिकाद्वाश्रुतेर्वा परमविमलबोधेस्त्युत्थितेहं न जाने ॥ ३ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

नदेतत्सर्वंमनसिनिधायोपसंहरतिप्रत्यगभिन्नेतिननुमनसैवानुद्रष्टव्यंमनसैवेदमवाप्तव्यंदृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिः बुद्ध्यवलोकनसाध्ये।
स्मिन्वस्तुन्यस्तमितायदि बुद्धियोगमुपाश्रित्यमच्चित्तः सततंभवेत्यादिश्रुतिस्मृतीनांयतोवाचोनिवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसासहयन्मनसानमनुतेअन्यदेवत
द्विदितादथोअविदितादधीहिअविज्ञातंविजानतांविज्ञातमविजानतांअनाशिनोप्रमेयस्ययद्विज्ञानंत्वयाविप्रपन्नविज्ञातमात्मनाताभ्यामन्यत्परंविद्धि
यद्वेद्यंतज्जडमित्यादिश्रुतिस्मृतीनांपरस्परविरोधमाशंक्यपरिहरति एवमितिएवमुक्तप्रकारेणअज्ञातचैतन्यस्यवृत्तिव्याप्यत्वांगीकारेणफलव्याप्य।
त्वेप्रतिषिद्धेसतीत्यर्थः तदेवाहरतिव्याप्यत्वेतिअंतष्करणवृत्तिरावरणनिवृत्यर्थमज्ञानावच्छिन्नंचैतन्यंव्याप्नोतीत्यतद्वृत्तिव्याप्यत्वमंगीक्रियते आवरणभंग

प्रत्यगभिन्न परब्रह्मावभासनानर्हतयातेनाभिभूतंसत्स्वोपाधिभूताखंडवृत्तेर्बाधितत्वात्दूर्प्येणाभावेसुखप्रतिबिंबस्य
सुखमात्रत्ववत्प्रत्यगभिन्नपरब्रह्ममात्रंभवति एवंचसतिमनसैवानुद्रष्टव्यंयन्मनसानमनुतइत्यनयोःश्रुत्योरविरोधः वृत्तिव्या
प्यत्वांगीकारेणफलव्याप्यत्वप्रतिषेधप्रतिपादनात् तदुक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्यशास्त्रकृद्भिर्निवारितंब्रह्मण्यज्ञाननाशायवृत्ति
व्याप्तिरपेक्षितेतिस्वयंप्रका शमानत्वान्नाभासउपयुज्यतइतिजडपदार्थाकाराकारितचित्तवृत्तेर्विशेषोस्ति

नंतरंस्वयंप्रकाशमानंचैतन्यंफलचैतन्यमित्युच्यतेतस्मिन्फलचैतन्येनिष्फलकाचिद्वृत्तिर्नव्याप्नोतिआवरणभंगस्यप्रागेवजाततत्वेनप्रयोजनाभावादित्यर्थः अस्मिन्न
र्थेग्रंथांतरंसंवादयतिनतूक्तमितिवृत्तिप्रतिबिंबितचैतन्याभासस्यापिफलचैतन्यप्रकाशकत्वंनेत्यत्रापिसंमतिमाहस्वयमितिइदानींजडपदार्थविषयिकचित्तवृ
त्तेर्ब्रह्माकारवृत्त्यपेक्षयावैलक्षण्यंप्रदर्शयितुमाहजडपदार्थेतिअहंब्रह्मास्मीत्यज्ञानावच्छिन्नब्रह्माकाराचित्तवृत्तिस्तदावरकमज्ञानमात्रंनिवर्तयतिब्रह्मतु।
स्वप्रकाशात्मत्वात्स्वयमेवप्रकाशतेनतुवृत्तिप्रतिबिंबितचिदाभासेनचैतन्यंप्रकाश्यतेतत्रतस्याःसामर्थ्यात्अयंघटइतिघटाकाराकारितचित्तवृत्तिस्तुघटावच्छि
न्नचैतन्यावरकमज्ञानंनिवर्त्यनिवर्त्तमानास्वप्रतिबिंबिचिदाभासेनजडंघटमपिप्रकाशयति अतः ततोविशेषोस्तीत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

एतदेव प्रपंचयितुं प्रतिजानीते तथाहीति जडपदार्थविषयिणीं चित्तवृत्तिमभिनीय दर्शयति अयमिति वृत्तिसंबंधात्प्राग्घटस्याज्ञातत्वात् अज्ञातं घटं विषयी-
कृत्य प्रवृत्ता चित्तवृत्तिर्घटगताज्ञानं दूरीकुर्वाणा घटमपि भासयतीत्यर्थः अस्मिन्नर्थे वृद्धसंमतिमाह तदुक्तमिति बुद्धिश्च तत्र बुद्धौ प्रतिबिंबितचिदाभासश्च बुद्धितत्
स्थचिदाभासो द्वावेतौ बुद्धिचिदाभासौ घटं व्याप्नुतः तत्र तयोर्मध्ये धिया वृत्त्या घटाज्ञानं नश्येच्चिदाभासेन तु घटः स्फुरेदित्यर्थः अत्रानुरूपं दृष्टांतमाह यथेति यथांधका-
रावस्थितं घटादिकं विषयीकृत्य प्रवर्त्तमानं दीपप्रभामंडलं घटपटावरकांधकारनिरसनपुरःसरं स्वप्रभया तदपि भासयति तद्वदित्यर्थः इयता ग्रंथजालेन प्रतिपादि-
तस्य प्रत्यगभिन्नपरमानंदाखंडचैतन्यस्य साक्षात्कारलक्षणामखंडाकारां तद्धारणावृत्तिं प्रतिपिपादयिषुः तत्साधनभूतश्रवणादेरवश्यानुष्ठेयत्वं तेषां लक्षणा-

तथाहि अयं घट इति घटाकाराकारितचित्तवृत्तिरज्ञातं घटं विषयीकृत्य तद्गताज्ञाननिरसनपुरःसरं स्वगतचिदाभासेन जडं घटमपि भासयति तदुक्तं बुद्धितत्स्थचिदाभासौ द्वावपि व्याप्नुतो घटं तत्राज्ञानं धिया नश्येदाभासेन घटः स्फुरेत् यथा दीपप्रभामंडलमंधकारगतं घटपटादिकं विषयीकृत्य तद्गतांधकारनिरसनपुरःसरं स्वप्रभया तदपि भासयतीति एवंभूतस्वस्वरूपचैतन्यसाक्षात्कारपर्यंतं श्रवणमनननिदिध्यासनसमाध्यनुष्ठानस्यापेक्षितत्वात्तेपि प्रदर्श्यंते श्रवणं नाम षड्विधलिंगैरशेषवेदांतानामद्वितीयवस्तुनि तात्पर्यावधारणं लिंगानि तु उपक्रमोपसंहाराभ्यासापूर्वताफलार्थवादोपपत्त्याख्यानि

निचक्रमेण दर्शयति एवंभूतेत्यादिना अद्वैतवस्तु भासत इत्यंतेन ग्रंथेन एवंभूतेति एवंभूतस्योक्तश्रुतियुक्त्यनुभवैर्निरस्तसमस्तोपाधिप्रत्यगभिन्नपरमानंदचिद्रूपस्य सा- २०
क्षात्कारपर्यंतं श्रवणादीन्यनुष्ठेयानीति प्रतिजानीते तेपीति श्रवणादयोपीत्यर्थः तत्र श्रवणस्य लक्षणमाह षड्विधेति लीनमर्थं गमयतीति लिंगशब्दस्य व्युत्पत्तेः ब्रह्मात्मैक-
त्वनिश्चायकैरुपक्रमोपसंहारादिभिः षड्विधलिंगैः सर्वेषां वेदांतवाक्यानामद्वितीये ब्रह्मणि तात्पर्यनिश्चयः श्रवणमित्यर्थः तानि च लिंगानि क्रमेणोपदिशति उपक्रमेति तथा-
चोक्तं उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वता फलं अर्थवादोपपत्ती च लिंगं तात्पर्यनिर्णये इति उपक्रमोपसंहारौ तावद्दर्शयति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

प्रकरणप्रतिपाद्यस्येतितदुदाहृत्य दर्शयति यथेति एकमेवाद्वितीयमित्युपक्रमस्य ऐतदात्म्यमिदं सर्वमिति प्रतिपादनमुपक्रमोपसंहाराविन्यर्थः अभ्यासस्य लक्षणमा
ह पौनःपुन्येनेति अत्रापि श्रुतिमुदाहरति यथेति अपूर्वत्वस्य लक्षणमाह प्रमाणांतरेति तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामीत्यादिश्रुतिभिरुपनिषन्मात्रवेद्यत्वप्रतिपादना
द्ब्रह्मणोऽपूर्वत्वमित्यर्थः अथवा स्वप्रकाशत्वेन स्वव्यवहारस्यातिरिक्तप्रमाणानपेक्षत्वात् ब्रह्मणोऽपूर्वत्वमित्यर्थः क्रमप्राप्तस्य फलस्य लक्षणमाह फलंत्विति अ
त्रानुरूपमुदाहरणमाह आचार्यवानित्यादि श्रवणादिसाधनानां ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं प्रयोजनं ब्रह्मज्ञानस्य तु तत्प्राप्तिः फलं ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति तरति शो
कमात्मविदित्यादिश्रुतेरित्यर्थः पंचमलिंगस्याप्यर्थवादस्य लक्षणमाह प्रशंसनमिति प्रकरणप्रतिपाद्याद्वितीयब्रह्मस्वरूपस्तावकवाक्यमर्थवाद इत्यर्थः

प्रकरणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तदाद्यंतयोरुपपादनमुपक्रमोपसंहारौ यथा छांदोग्ये षष्ठाध्याये प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वि
तीयवस्तुनः एकमेवाद्वितीयमित्यादौ ऐतदात्म्यमित्यंते च प्रतिपादनं प्रकरणप्रतिपाद्यस्य वस्तुनः तन्मध्ये पौनःपुन्येन
प्रतिपादनमभ्यासः यथा तत्रैवाद्वितीयवस्तुनो मध्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वः प्रतिपादनं प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वितीयवस्तु
नः प्रमाणांतराविषयीकरणमपूर्वता यथा तत्रैवाद्वितीयवस्तुनो मानांतराविषयीकरणं फलं तु प्रकरणप्रतिपाद्यस्यात्मज्ञा
नस्य तदनुष्ठानस्य वा तत्र तत्र श्रूयमाणं प्रयोजनं यथा तत्राचार्यवान्पुरुषो वेद तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्येऽथ सं
पत्स्य इत्यद्वितीयवस्तुज्ञानस्य तत्प्राप्तिः प्रयोजनं श्रूयते प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तत्र तत्र प्रशंसनमर्थवादः यथा तत्रैव उत तमा
देशमप्राक्ष्यो येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमिति ॥ अत्रापि श्रुतिमाह उत तमादेशमप्राक्ष्य इत्यादि येनाश्रुतं श्रुतं भवति येन सक
लप्रपंचाधिष्ठानब्रह्मस्वरूपश्रवणेनाश्रुतं प्रपंचजातमपि श्रुतं भवति येन ब्रह्मज्ञानेनाज्ञातं सर्वजगत् ज्ञातं भवति येन ब्रह्मसाक्षात्कारेणासाक्षात्कृतं साक्षात्कृतं भवति ब्र
ह्मणः सर्वतः संप्लुतोदकस्थानीयत्वादित्यर्थः ॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे॰टी॰ अवशिष्टायाउपपत्तेर्लक्षणमाह प्रकरणेतितामुदाहरतियथेतिमृद्विकारेषुघटादिषुविकारनामधेययोर्वाचारंभणमात्रत्वेनयथामृन्मयत्वमेवावशिष्यतेनान्य
सु॰ त्तथाचिद्विवर्तस्यप्रपंचस्यगिरिनदीसमुद्रात्मकविकारनामधेययोर्वाचारंभणमात्रत्वाच्चिन्मात्रमेवावशिष्यतेरज्जुविवर्तस्यसर्पस्यरज्जुमात्रावशेषवदित्यर्थः
२१ श्रवणनिरूपणानंतरंतदुत्तरांगस्यमननस्यलक्षणमाह मननंत्विति षड्विधलिंगतात्पर्यपूर्वकंश्रुतस्याद्वितीयब्रह्मणोवेदांताविरोधिनीभिर्युक्तिभिर्नैरंतर्येणा
नुचिंतनंमननमित्यर्थः निदिध्यासनस्यलक्षणमाह विजातीयेतिविजातीयदेहादिवुद्ध्यंतजड पदार्थविषयकप्रत्ययनिराकरणेनसजातीयाद्वितीयव

अद्वितीयवस्तुप्रशंसनंप्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधनेतत्रतत्रश्रूयमाणायुक्तिरुपपत्तिः यथातत्रसोम्यैकेनमृत्पिंडेनस
र्वंमृन्मयंविज्ञातंस्याद्वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधनेविकारस्यवाचारंभणमात्र
त्वेयुक्तिः श्रूयते मननंतुश्रुतस्याद्वितीयवस्तुनोवेदांतार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिंतनं विजातीयदेहादिप्रत्ययरहिता
द्वितीयवस्तुसजातीयप्रत्ययप्रवाहोनिदिध्यासनंसमाधिःद्विविधःसविकल्पकोनिर्विकल्पकश्चेतितत्रसविकल्पकोना
मज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयानपेक्षयाअद्वितीयवस्तुनि॥ स्तुविषयकप्रत्ययप्रवाहीकरणंनिदिध्यासनमित्यर्थःव्युत्थाननिरोधसंस्कार २१
योरभिभवप्रादुर्भावेसतिचित्तस्यैकाग्रतापरिणामःसमाधिःसचद्विविधइत्याहसविकल्पकोनिर्विकल्पकश्चेतितस्यलक्षणमाह तत्रेति तत्रतयोःसविकल्पक
निर्विकल्पकयोर्मध्येसविकल्पकोपिद्विविधःअहंब्रह्मास्मीतिशब्दानुविद्धतयाऽद्वितीयवस्तुनिचित्तवृत्तेरवस्थानमित्येकःद्वितीयस्तुज्ञातृज्ञानज्ञेयत्रिपुटीवि
लयानपेक्षयाहंब्रह्मास्मीतिदृश्यानुविद्धतयाऽद्वितीयवस्तुन्यविच्छेदेनचित्तवृत्तेरवस्थानमित्यर्थःननुभक्षितेपिलशुनेनशांतोव्याधिरितिन्यायेनोक्तसविकल्प
कसमाध्योःसकलभेदनिराकरणायप्रवर्तमानयोरपि ज्ञात्रादिभेदविषयत्वेननाद्वैतवस्तुमात्रभानंतत्रेत्याशंक्योत्तरमाह॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

तदेतिनदासविकल्पकसमाध्यनुभवकालेज्ञात्रादिभेदप्रतीतावप्यद्वैतंवस्तुभासतएवसुवर्णमयकुंडलादिभानेसुवर्णभानवन्मृण्मयघ टादिभानेमृद्भानव
च्चघटादिभानस्यवाचारंभणमात्रत्वात्तज्ज्ञात्रादिभानस्यापिवाचारंभणमात्रत्वादद्वैतमेववस्तुभासतइत्यर्थः ब्रह्मासर्वंखल्विदंब्रह्मएतदात्म्यमिदंसर्वमित्यादि
श्रुतिबलात्सर्वमहमितिगिरिनदीसमुद्रात्मकंसर्वंजगत्स्वाभिन्नसच्चिदानंदब्रह्मत्वेनानुभूयतस्यदग्धपटन्यायेनप्रपंचभानेप्यद्वैतंसच्चिदानंदलक्षणंवस्तु
भासतएवइत्यर्थः तदुक्तंभगवतावासुदेवः सर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभइतिमूलकारोप्यस्मिन्नर्थेग्रंथांतरसंमतिंदर्शयति तदुक्तमिति ॐमितियत्परंब्रह्मतदेवाहमित्य
न्वयः किंतदित्याहदृशिस्वरूपमिति दृशिः दृष्टिः तस्याः रूपंदृष्टृत्वंतद्यस्यपरमात्मस्वरूपस्यतद्दृशिस्वरूपंसाक्षिस्वरूपमित्यर्थः तदुक्तंभगवताउपद्रष्टानुमन्ताचभ
र्ताभोक्तामहेश्वरः परमात्मेतिचाप्युक्तोदेहेस्मिन्पुरुषः परइतिपुनः किंरूपंतत्गगनोपमंगगनंउपमादृष्टांतोयस्यतद्गगनोपमंगगनवन्निर्लेपस्वरूपमित्यर्थः त

तदाकाराकारितायाः चित्तवृत्तेरवस्थानंतदामृण्मयघटादिभानेमृद्भानवत्द्वैतभानेप्यद्वैतवस्तुभासते तदुक्तंदृशिस्व
रूपंगगनोपमंपरंसकृद्विभातंत्वजमेकमक्षरं अलेपकंसर्वगतंयदद्वयंतदेवचाहंसततंविमुक्तंॐमिति॥ थाचभगवद्वचनंय

थासर्वगतंसौक्ष्म्यादाकाशंनोपलिप्यते सर्वत्रावस्थितोदेहेतथात्मानोपलिप्यतइतियद्वागगनोपमंगगनवदमूर्तस्वरूपमित्यर्थः आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रु
तेः पुनः किंभूतंसकृद्विभातंसकृदेकदैवविभातंसर्वदैकस्वरूपेणाभासमानंचंद्रादिप्रकाशवन्नावृद्धिक्षयशीलमित्यर्थः पुनः किंरूपंअजंजन्मरहितंएकंनिरस्तस
र्वोपाधिभेदंअक्षरंविनाशधर्मरहितत्वेनकूटस्थस्वरूपमित्यर्थः तथाचभ गवानाहक्षरः सर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यत इतिअलेपकंअसंगत्वादविद्यादि
दोषरहितमित्यर्थः असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः सर्वगतंसर्वत्रब्रह्मादिस्थावरांतेषुभूतेषुगतंव्याप्तंअद्वयंसजातीयविजातीयस्वगतभेदराहित्येनद्वितीयरहि
तंसततंविमुक्तमितिसर्वदाकार्यकारणात्मकसर्वोपाधिविनिर्मुक्तत्वेनसततमेकरूपमित्यर्थः तथाचभागवतेबद्धोमुक्तइतिव्याख्यागुणतोमेनवस्तुतइतित
थाचएतादृशंनिरतिशयानंदंपरंब्रह्मतदेवाहमितिभावयतोनिषेधप्रतियोगित्वेनतत्तदुपाधिभानात्तत्तत्प्रयुक्तभेदभानेप्यद्वैतंभासतएवेत्यर्थः॥१०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

समाधिस्वरूपमाह निर्विकल्पकस्त्विति अयं चद्विविधः चिरकालाभ्यस्तपटुतरसविकल्पकसमाध्यनुभवजनितसंस्कारसहकृतायाः चित्तवृत्तेर्ज्ञात्रादित्रिपुटी
लयपूर्वकमद्वैतवस्तुन्येकभावनात्मकः प्रथमः एतन्निर्विकल्पकसमाध्यभ्यासपाटवेनलुप्तसंस्कारतयाज्ञात्रादित्रिपुटीलयपूर्वकमखंडाकाराकारितायाः
चित्तवृत्तेर्विनापिस्वस्फूर्तिकेवलचिदात्मनावस्थानात्मको द्वितीयः तत्रद्वितीयपक्षमभिप्रेत्याह ज्ञातृज्ञानादीति नन्वेवंसमाधिसुषुप्त्योर्विक्षेपाभावेनवृत्त्यभाना
दभेदमाशंक्यपरिहरतितितत्त्वेति तत्रयुक्तिमाह उभयत्रेति समाधिसुषुप्त्योरित्यर्थः तत्सद्भावेति समाधावज्ञायमानवृत्तिसद्भावात्सुषुप्तौवृत्त्यभावाच्चतयोर्भेदोपपत्तेरि

निर्विकल्पकस्तुज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयापेक्षयाअद्वितीयवस्तुनितदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरतितरामेकीभा
वेनावस्थानंतदातुजलाकाराकारितलवणानवभासेनजलमात्रावभासवत् अद्वितीयवस्त्वाकाराकारितचित्तवृत्त्यनव
भासेनाद्वितीयवस्तुमात्रमवभासतेततश्चास्यसुषुप्तेश्चाभेदशंकानभवति उभयत्रवृत्त्यभानेसमानेपितत्सद्भाव असद्भावमात्रे
णातयोर्भेदोपपत्तेः अस्यांगानियमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयः तत्राहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्या
परिग्रहायमाः शौचसंतोषतपः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाः आसनानिकरचरणादिसंस्थानविशेषलक्षणानिपद्मक
स्वस्तिकादीनि॥

त्यर्थः उक्तसमाधेः साधनापेक्षायामाह अस्येति तानि चसाधना निक्रमेणोद्दिशतियमेतियमाद्यष्टांगानिसमाधेरंतरंगसाधनानीत्यर्थः प्रथ
मयमस्यलक्षणमाहतत्रेतितेषुयमाद्यष्टांगेषुमध्ये अहिंसादयः पंचयमाअवश्यानुष्ठेयाइत्यर्थः तदनंतरंनियमानाह शौचेति शौचादयः पंचनियमाइत्यर्थः आ
सनंलक्षयति आसनानीतिकरचरणादिसंस्थानविशेषलक्षणानिपद्मकस्वस्तिकादीनिआसनानि॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ ॥० ॥ श्री॥०

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

प्राणायामलक्षणमाह रेचकेति इडयापूरयेद्वायुं सुषुम्नायां च धारयेत् दक्षिणया निलयां यावत् स्वासं समासीनः कुंभयेत्तं सुषुम्नायां परायोगी पद्मासने उपविश्य योगमभ्यस्यतितरां यु।
स्का भ्यां गुदमूले निःपीड्य खेचरीमुद्रासहायेन प्राणधारणया सुषुम्नामार्गेण मूलाधारात् कुंडलिनीमुत्थाप्य स्वाधिष्ठानमणिपूरानाहतविशुद्धाज्ञानिर्वाणाख्यष
ट्चक्रभेदक्रमेण सहस्रदलकमलकर्णिकायां विद्यमानपरमात्मना सह प्राणं संयोज्यते तत्रैव चित्तं निर्वातदीपवन्निश्चलं स्थकलास्वात्मानंदरसं पिबतीत्यनत प्रा
णायामफलं स च द्विविधः अगर्भः सगर्भश्चेति सुं चेदक्षिणया वायुं मात्राहीनमनन्यधीः पूरयेद्वामया तद्वत् कुंभयेच्च सुषुम्णया यावत् स्वासं जितस्वासो भवेन्मास
जितेन्द्रिय इति वचनात् प्रणवोच्चारणरहित्येनोक्तरेचकपूरककुंभकक्रमेण प्राणनिरोधोऽगर्भप्राणायामः रेचयेत् षोडशेनैव तद्द्विगुणेन पूरयेत् कुंभयेच्च च

रेचकपूरककुंभकलक्षणाः प्राणनिग्रहोपायाः प्राणायामाः॥

षष्ट्या प्रणवार्थमनुस्मरन् इति वचनात् षोडशप्रणवं मनसा जपन् दक्षिणया वायुं विरेच्य द्वात्रिंशत्संख्याकं प्रणवं मनसा समुच्चरन् वामया वायुमापूर्य चतुः
षष्ठिसंख्याकं प्रणवं मनसा जपन् ततः स्थ च अकारोकारमकारार्द्धमात्रात्मकं सार्धत्रिमात्रात्मकं सार्धत्रिवलयाकारकुंडलिनीरूपं चिदानंदकंदं च मूलाधारा।
दिब्रह्मरंध्रांतमनुसंदधत् सुषुम्णया चित्तमर्पितदेवा प्रवणां कुर्वन् यावच्छक्यं संकुंभयेत् तदुक्तमाचार्यैः षोडशान् द्विगुणा चतुष्षष्टिमात्राणि चतानि चक्रमशः रे
चकपूरककुंभकभेदैः त्रिविधः प्रभंजनायामः इति प्राणायामप्रकारः क्रमप्राप्तं प्रत्याहारं निरूपयति॥ ॥० ॥० ॥० ॥० ॥० ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

वे॰टी॰ सु॰ २३ इंद्रियाणामिति श्रोत्रादीनामिंद्रियाणां स्वस्वविषयेभ्यः शब्दादिभ्यः सकाशात्प्राणोपरिमप्युक्तः शरसंघातः तद्वन्नत्यावर्त्तनं प्रत्याहारः नन्विंद्रियाणां स्वस्व
विषयेभ्यो निवर्त्तनं प्रत्याहार इत्युक्तं तन्न संभवति शब्दादिविषयाणां सुखसाधनत्वेन वैषयिकसुखव्यतिरिक्तनिरतिशयानंदसद्भावे प्रमाणाभावाद्वैराग्य
गर्भाय घृतभोगस्येश्वरेणापि त्यक्तुमशक्यत्वादिति चेत् न रूढैः कर्मजडैर्विषयलंपटैः त्यक्तुमशक्यत्वेपि सुज्ञातघकरणेन संसारविद्यकलदर्शिना विषय
दोषदर्शनेन तुच्छीकृतशब्दादिविषयप्रपंचेन पुरुषोत्तमेन पुरीषवत्त्यक्तुं शक्यत्वात् अन्यथा संन्यास एव लुप्येत तस्मात् न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुः ए
तमेव लोकमभीप्संतः प्रव्राजिनः प्रव्रजंति एतत्सर्वं भूः स्वाहेत्यप्सु परित्यज्यात्मानमन्विच्छेत् न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके नामृतत्वमानशुः ब्रह्मचर्यादे

इंद्रियाणां स्वस्वविषयेभ्यः प्रत्याहरणं प्रत्याहारः ॥०

व प्रव्रजेत् यदहरेव विरजेत् तदहरेव प्रव्रजेत् वनाद्गृहाद्वा सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रजेति संसारमेव निःसारं दृष्ट्वा सारदिदृक्षया प्रव्रजंत्यकृतोद्वाहाः प २३
रं वैराग्यमाश्रिताः प्रत्यग्विविदिषा सिद्धो वेदानुवचनादयः ब्रह्मावाप्त्यै वत तत्त्यागमी यंतीति श्रुतेर्बलात् इत्यादिश्रुतिस्मृतिभिः तथा आनंदो ब्रह्मेति व्यजानात्
एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति एषोस्य परमानंदः आत्मैवानंदः यदेष आकाश आनंदो न स्यात् आनंदाद्ध्येव खल्वित्यादिश्रुतिभिश्च नित्या
नंदसुखस्य प्रतिपादितत्वाच्छब्दादिवैषयिकसुखव्यतिरिक्तनित्यनिरतिशयानंदसद्भावे प्रमाणाभावादित्येतदपि निरस्तं बोद्धव्यम् ॥० ॥० ॥० ॥०

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

संप्रतिधारणांलक्षयति अद्वितीयवस्तुनीतिसर्वेषांबुद्धिसाक्षितयाविद्यमानेवस्तुनिचित्तनिक्षेपणंधारणाइत्यर्थः धारणापाटवाभावेनचित्तस्थैर्याभावादद्वितीयव
स्तुनिविच्छिद्यविच्छिद्यचित्तवृत्तिप्रवाहीकरणंध्यानमित्याह तत्रेति समाधिरुक्तएवसविकल्पकः स्मर्तव्यइत्याह समाधिरितिउक्तयमाद्यष्टांगसहितनिर्वि
कल्पकसमाधेर्निर्विघ्नानुष्ठानसिद्ध्यर्थंविघ्नज्ञानव्यतिरेकेणतन्निवारणस्यकर्तुमशक्यत्वादस्यचतुरोविघ्नान्दर्शयतिअस्येति तत्राद्यंविघ्नंलक्षयतिलयस्तावदितिलयो
द्विविधः चिरकालप्रयुक्तांगसहितनिर्विकल्पकसमाध्यभ्यासपाटवेनातिनम्रलोहतलक्षिप्तजलबिंदुवत्तैलरहितदीपकलिकावच्चप्रत्यगभिन्नेपरमानंदेचित्तवृत्तेर्ले
यः प्रथमः द्वितीयस्तु मूर्छावस्थावत् आलस्येनचित्तवृत्तेर्बाह्यशब्दादिविषयग्रहणानादरेसतिप्रत्यगात्मस्वरूपानवभासनाद्वृत्तेस्तब्धीभावलक्षणोनिद्रारूपः तत्राद्यम

अद्वितीयवस्तुन्यंतरिंद्रियावधारणंधारणा तत्राद्वितीयवस्तुनिविच्छिद्यविच्छिद्यांतरिंद्रियवृत्तिप्रवाहीकरणंध्यानं स
माधिस्तूक्तः लक्षणः सविकल्पकएवएवमस्यांगिनोनिर्विकल्पकस्यलयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणाः चत्वारोविघ्नाः
संभवंति लयस्तावदखंडवस्त्वनवलंबनेनचित्तवृत्तेर्निद्राअखंडवस्त्वनवलंबनेनचित्तवृत्तेरन्यावलंबनंविक्षेपः लय
विक्षेपाभावेपिचित्तवृत्तेरागादिवासनयास्तब्धीभावादखंडवस्त्वनवलंबनंकषायः ॥ गीकृत्यद्वितीयस्यविघ्नत्वेनतत्त्यागायतत्स्वरूपमा

हलयस्तावदितिद्वितीयंविघ्नमाह अखंडेति अखंडवस्तुग्रहणायांतर्मुखतयाप्रवृत्तायाः चित्तवृत्तेः चिरमनवलंबनेनतस्तपक्षिवत्पुनर्बाह्यविषयग्रहणायप्र
वृत्तिर्विक्षेपइत्यर्थः तृतीयंविघ्नमाहलयेतिरागादयः त्रिविधाः बाह्या आभ्यंतराः वासनामात्ररूपाश्चेतिबाह्याः पुत्रादिविषयाः आभ्यंतरामनोराज्यादयः संस्काररूपावा
सनामयाः तत्रानेकजन्माभ्यस्तबाह्याभ्यंतररागाद्यनुभवजनितसंस्कारैः कलुषीकृतंचित्तंकथंचिच्छ्रवणादिसाधनेनांतर्मुखमपिचैतन्यग्रहणसामर्थ्या
भावान्मध्येएवस्तब्धीभवतियथाराजदर्शनायस्वगृहान्निर्गत्यराजमंदिरंप्रविष्टस्यकस्यचित्पुरुषस्यद्वारपालनिरोधेनस्तब्धीभावः तथापरित्यक्तबाह्यविषय
स्याखंडवस्तुग्रहणायप्रवृत्तस्यचित्तस्यापिसूक्ष्मरागादिसंस्कारैः स्तब्धीभावादखंडवस्तुग्रहणाकषायइत्यर्थः ॥० ॥० ॥० ॥० ॥० ॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे॰टी॰ चतुर्थं विघ्नमाह अखंडेति उक्तात्सविकल्पकसमाध्यो र्मध्ये द्वितीयो यः शब्दानुविद्धः त्रिपुटीविशिष्टः तस्मिन्नानंदो वाह्यशब्दादिविषयप्रपंचभारत्यागप्रयुक्तो ननु चै

सु॰ तन्यप्रयुक्तः यथा निधिग्रहणाय प्रवृत्तस्य निधिपरिपालकभूतप्रेताद्यावृत्तस्य निधिप्राप्त्यभावेपि भूताद्यनिष्टनिवृत्तिमात्रेण कोपि महानानंदो भवति तथा सविक

२४ ल्पकसमाधावखंडवस्त्वनवलंबनेन नित्यानंदरसास्वादनाभावेपि अनिष्टवाह्यप्रपंचनिवृत्तिजन्यानंदं सविकल्परूपं ब्रह्मानंदभ्रमेणास्वादयतीति तत्रसास्वादनमित्यर्थः॥

लक्षणं तस्मादाह समाधीति निर्विकल्पकसमाध्यारंभकाले ऽनुभूयमानसविकल्पकानंदत्यागासहिष्णुतया पुनः तस्यैवास्वादनं रसास्वाद इत्यर्थः प्रोक्तविघ्नचतुष्ट

यनिवृत्तेः फलमाह अनेनेति लयादिविघ्नाभावसहितं चित्तं यदा निर्वातदीपवदचलमखंडचैतन्यमात्रमवतिष्ठते तदा निर्विकल्पसमाधिरित्यर्थः लयादिविघ्न

सद्भावे तन्निवृत्तिप्रकारे च वृद्धसंमतिमाह तदुक्तमिति पूर्वोक्तनिद्रालक्षणे लये जाते सति तन्निवृत्त्यर्थं चित्तं संबोधयेत् चित्तगतजाड्यादिपरित्यागेन चित्तमु

अखंडवस्त्वनवलंबनेनापि चित्तवृत्तेः सविकल्पकानंदास्वादनं रसास्वादः समाध्यारंभसमये सविकल्पकानंदास्वादनं

वा अनेन विघ्नचतुष्टयेन विरहितं चित्तं निर्वातदीपवदचलं सदखंडचैतन्यमात्रमवतिष्ठते यदा तदा निर्विकल्पकसमाधिरु

च्यते तदुक्तं लये संबोधयेत् चित्तं विक्षिप्तं शमयेत्पुनः सकषायं विजानीयात्समप्राप्तं न चालयेत् नास्वादयेत् रसं तत्र॥

द्बोधयेत् उक्तविक्षेपयुक्तं चित्तं यदा भवति तदा विषयवैराग्यादिना चित्तं शमयेत् वहिर्मुखतां परित्यज्यांतर्मुखं कुर्यात् उक्तरागादिकषायसहितं चित्तं यदा भवेत्तदा वि

जानीयादियं रागादिवासना वाह्यविषयप्रापिका नत्वखंडवस्तुप्रापिकातो नेयं समीचीनेति विविच्य प्रत्यक्प्रवणं वासनायाः सकाशादियं निष्क्रम्य तस्याज्य

यमिति जानीयादित्यर्थः यद्वा समस्य वस्तुन्यमाप्तं चित्तं यदा भवति तदा तच्चित्तं कषायसहितं जानीयात्तच्च चित्तं यावता कालेन रागादिवासनाक्षयसहितं भवति तावत्का

लं तच्चित्तं स्वस्थानात् न चालयेत् वासनाक्षयानंतरं चित्तं स्वत एव प्र… त्यक्प्रवणं भवतीत्यर्थः नास्वादयेदिति पूर्वोक्तसविकल्पकरसं विषयप्रपंचभारत्यागजन्य

Jagannath Bhattarai Collection, Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

तत्रयुक्तिमाह निःसंग इति यतो निःसंगो वैषयिकसुखदुःखादिसंगरहितः अतः प्रज्ञयायुक्तो भवेत् स्थिरप्रज्ञो भवेदित्यर्थः तदुक्तं भगवता प्रजहाति यदा कामा न्सर्वान्पार्थ मनोगतान् आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यत इति तस्माल्लयादिविघ्नाभावविशिष्टचित्तस्य चिन्मात्रतयावस्थानं निर्विकल्पकसमाधिरि त्यर्थः तत्र भगवानाह यथेति अथ निर्विकल्पकसमाधौ स्वगुरूपदिष्टमार्गे णाययासति किंचिद्विचार्यते पंचभूमिकोपेतस्य चित्तस्य भूमिकात्रयपरित्यागेना व शिष्टभूमिकाद्वयं समाधिरित्युच्यते कास्ता पंचभूमिकाः क्षिप्तं मूढं विक्षिप्तमेकाग्रं निरुद्धं चेति पंचचित्तभूमिकाः तत्र सुरसंपल्लोकशास्त्रदेहवासनासु वर्तमानं क्षिप्तमित्युच्यते निद्रातंद्रादिग्रस्तं चित्तं मूढमित्युच्यते कदाचिल्लृतध्यानयुक्तमपि बहिर्गमनशीलं उक्त क्षिप्ताद्विशिष्टतया विक्षिप्तचित्तमित्युच्य ते तत्र क्षिप्तमूढयोः समाधित्वशंकैव नास्ति विक्षिप्ते तु चेतसि विक्षेपांतर्गततया दहनांतर्गतबीजवच्चित्तस्य समयएव विनाशात्तदापि न समाधिः एकाग्र तां पतंजलिः सूत्रयति शांतोदितौ तुल्यप्रत्ययौ चित्तस्यैकाग्रतापरिणाम इति अस्यार्थः शांतोऽतीतः उदितो वर्तमानः प्रत्ययश्चित्तवृत्तिरतीतवर्तमानप्रत्ययौ भवतः

निःसंगः प्रज्ञया भवेदिति यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृतेति ॥१०॥

अतीतप्रत्ययो यं पदार्थं गृह्णाति उदितोपि तमेव चेत् गृह्णीयात् तदा तावुभौ तुल्यौ भवतः तादृश एवचित्तस्य परिणाम एकाग्रतेत्युच्यते एकाग्रताभिवृद्धिलक्षणं समा धिं सूत्रयति सर्वार्थतैकाग्रतयोः क्षयोदयौ चित्तस्य परिणामः समाधिरिति रजोगुणेन चाल्यमानं चित्तं क्रमेण सर्वानर्थान्पदार्थान्परिगृह्णातीति तस्य रजोगुण स्य निरोधाय क्रियमाणेन प्रयत्नविशेषेण दिने दिने योगिनः सर्वार्थता क्षीयते एकाग्रता चोदेति तादृशः चित्तस्य परिणामः समाधिरित्यर्थः अस्य समाधेरष्टा गेषु यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहाराः पंच बहिरंगानि हिंसादिभ्यो निषिद्धेभ्यो योगिनः कर्मभ्यो यमयंतीति निवर्तयंतीत्यहिंसादयो यमाः जन्महेतोः का म्यधर्मान्निवर्त्य मोक्षहेतौ निष्कामधर्मे नियमयंति प्रेरयंतीति शौचादयो नियमाः यमनियमयोरनुष्ठाने वैलक्षण्यं स्मर्यते यमान्सेवेत सततं न नित्यं नियमान्बुधः यमान्पतत्यकुर्वाणो नियमान्केवलान्भजन्निति ब्रह्मायमनियमौ समीक्ष्य यम बहुलेषु प्रयत्नेषु बुद्धिमनुसंदधीत आसनप्राणायामप्रत्याहा ॥

॥ टी० ॥

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

ध्यानधारणासमाधित्रयं मनोविषयत्वात् संप्रज्ञातसमाधेरंतरंगं यमादिकं तु बहिरंगं तथा च केनापि पुण्येन अंतरंगे प्रथमं लब्धे सति बहिरंगलाभाय नातिप्रयासः कर्तव्यः
यद्यपि पतंजलिना भौतिकभूततन्मात्रेन्द्रियाहंकारविषयाः संप्रज्ञातसमाधयो बहुधा प्रपंचिताः तथापि तेषामनर्थो नाकाशगमनादिसिद्धिहेतुतया मुक्तिहेतुसमा
धिविरोधित्वान्नास्माभिः तत्रादरः क्रियते तथा चोक्तं वाशिष्ठे श्रीराम उवाच जीवन्मुक्तशरीराणां कथमात्मविदां वर शक्तयो नेह दृश्यंते आकाशगमनादिकाः श्री
वशिष्ठ उवाच अनात्मविन्मुक्तोपि सिद्धिजालानि वांछति द्रव्यमंत्रक्रियाकालयुक्त्याप्नोति राघव नात्मज्ञस्यैष विषय आत्मज्ञो ह्यात्मनात्मदृक् आत्मनात्म
नि संतुष्टो नाविद्यामनुधावति ये केचन जगद्भावाः तानविद्यामयान्विदुः कथं तेषु किलात्मज्ञः त्यक्ताविद्यो निमज्जति द्रव्यमंत्रक्रियाकालयुक्तयः साधुसिद्धिदाः
परमात्मपदप्राप्तौ नोपकुर्वंति काश्चन इति आत्मविषयस्तु संप्रज्ञातसमाधिर्वासनाक्षयस्य निरोधसमाधेश्च हेतुः तस्मात्तत्रादरः कृतः अथ पंचमभूमिकारूढचित्तस्य

अथ जीवन्मुक्तस्य लक्षणमुच्यते जीवन्मुक्तो नाम स्वस्वरूपाखंडब्रह्मज्ञानेन तदज्ञानबाधनद्वारा स्वस्वरूपाखंडे ब्रह्म
णि साक्षात्कृते अज्ञानतत्कार्यसंचितकर्मसंशयविपर्ययादीनामपि बाधितत्वादखिलबंधरहितो ब्रह्मनिष्ठः॥ निरोधलक्षणः समाधिर्नि
रूप्यते तेन च समाधिसूत्रयति व्युत्थाननिरोधसंस्कारयोरभिभवप्रादुर्भावौ निरोधलक्षणचित्तान्वयो निरोधः परिणाम इति व्युत्थानसंस्काराः समाधिविरोधिनः ते
च निरोधहेतुना योगिप्रयत्नेन प्रतिदिनं प्रतिक्षणं चाभिभूयंते तद्विरोधिनश्च निरोधसंस्काराः प्रादुर्भवंति तथा सति निरोध एकैकस्मिन्क्षणे चित्तमनुगच्छति सोय
मीदृशः चित्तस्य परिणामो भवति यदा तदा असंप्रज्ञातसमाधिरुच्यत इत्यर्थः एतत्समाधिद्वयं जीवन्मुक्तस्यैव भवति नान्यस्येति मनसि निधाय प्रथमं जीवन्मुक्त
स्य स्वरूपं प्रतिपादयितुं प्रतिजानीते अथेति तस्य लक्षणमाह जीवन्मुक्तो नामेत्यादिना ब्रह्मनिष्ठ इत्यंतेन जीवन्मुक्तो नामेति अत्राखिलबंधरहितो ब्रह्मनिष्ठो जी
वन्मुक्त इति तस्य लक्षणं जीवतः पुरुषस्य हि कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखलक्षणो विलोपः चित्तधर्मः क्लेशरूपत्वाद्बंधो भवति तेन रहितः परित्यक्तबंधनः ब्रह्म
णि निष्ठा तदेकपरता यस्य स ब्रह्मनिष्ठः जीवन्मुक्त इत्यर्थः सकलबंधराहित्ये हेतुमाह स्वस्वरूपेति गुरुश्रुतिस्वानुभवैर्ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानेन मूलाज्ञानतत्कार्य

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

नन्वेतादृशस्यजीवन्मुक्तस्यदेहेन्द्रियादिभानमस्तिनवेत्याशंक्यदग्धपटन्यायेनेन्द्रजालनिर्मितसौधसमुद्रादिवच्चबाधितानुवृत्त्यामिथ्यात्वेनभानेपिपरमार्थ
तयाभानंनेत्याहस्वप्नमित्यादिनानपश्यतीत्यंतेन अस्मिन्नर्थेश्रुतिमाहसचक्षुरितिउक्तेर्थेआचार्यवचनंप्रमाणयतिउक्तंचेतिनिरीहजगतिसएवात्मविन्नान्यइ
तिमेनिश्चयइत्यन्वयः सकइत्यपेक्षायामाहयइतियःकोपिमहापुरुषोब्रह्मात्मैकत्वसाक्षात्कारेणनिरस्तसमस्तभेदबुद्धिःसुषुप्तावस्थायांयथाद्वैतंनपश्यति
तथाब्रह्मदृष्टिदार्ढ्येनजाग्रदवस्थायामपिद्वैतंनपश्यतिनतद्दृष्ट्याब्रह्मव्यतिरिक्तजडपदार्थाभावात्सतथोक्तः किंचकदाचित्व्युत्थानदशायामाविद्यक

अयंतुव्युत्थानसमयेमांसशोणितमूत्रपुरीषादिभाजनेनस्थूलशरीरेणांध्यमांद्यापटुत्वादिभाजनेनेंद्रियग्रामेणअश
नापिपासाभाजनेनप्राणेनशोकमोहादिभाजनेनांतःकरणेनचपूर्वपूर्ववासनयाक्रियमाणानिकर्माणिभुज्यमानानिज्ञाना
विरुद्धप्रारब्धफलानिचपश्यन्नपिबाधितत्वात्परमार्थतोनपश्यतियथेंद्रजालमितिज्ञानवांस्तदिदमिंद्रजालंपश्यन्नपिपर
मार्थमिदमितिनपश्यतिसचक्षुरचक्षुरिवसकर्णोऽकर्णइतिश्रुतेः उक्तंचसुषुप्तवज्जाग्रतियोनपश्यतिद्वयंतुपश्यन्नपिचाद्व
यत्वतः तथाचकुर्वन्नपिनिष्क्रियश्चयःसआत्मविन्नान्यइतीहनिश्चयः अस्यज्ञानात्पूर्वंविद्यमानानामेवाहारविहारादीनाम
नुवृत्तिवच्छुभवासनानामेवानुवृत्तिर्भवति ॥

संस्कारलेशवशाद्भिक्षाटनादिव्यवहारेणद्वयंपश्यन्नपिसमाध्यभ्याससामर्थ्यवशाद्द्वयत्वेननपश्यतिसत
थोक्तः यश्चलोकसंग्रहार्थंनित्यादिकर्माणिकुर्वन्नपिआत्मनिकर्तृत्वाभावनिश्चयेननिष्क्रियःकर्मरहितोभवतिकर्मफलेननलिप्यतेसजीवन्मुक्तोनान्यःसंश
यःकर्तव्यइत्यर्थः नन्वस्यजीवन्मुक्तस्ययोगीश्वरस्यममपुण्यंपापंचनास्तीत्यभिमानवशाद्यथेष्टाचरणप्रसंगमाशंक्यपरिहरतिअस्येति अस्यपूर्वोक्तजीव
न्मुक्तस्यज्ञानात्प्रागेवशांत्यादिगुणैःशुभवासनयानिवारितत्वात्संसारदशायामप्रयत्नेनाहारादिप्रवृत्तिवत्तत्वज्ञानोत्तरमपिशुभानामेववासनानामनुवृत्तिर्भवति

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

न्तुशुभवासनानुवृत्तेरपिप्रयोजनाभावात्किंतदनुवृत्त्येत्यत आह शुभाशुभयोरितितस्माज्जीवन्मुक्तस्ययथेष्टाचरणप्रसंगोनास्तीतिभावः अस्मिन्नर्थेपद्यं
तंसंवादयति तदुक्तमितिजीवन्मुक्तस्यब्रह्मज्ञानत्वाभिमानोनास्तीत्यत्रापिसंमतिमाहब्रह्मवित्त्वमिति ननुविदुषांयथेष्टाचरणप्रसंगोनास्तीत्युक्तंतदयु
पपन्नंनमातृवधेननपितृवधेनयस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यतेहत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइतिहयमेधसतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघा
तलक्षाणियस्मात्मविन्नपुण्यैर्नचपापैर्लिप्यतेमनुजअश्वमेधसहस्राणिब्रह्महत्याशतानिचकुर्वन्नपि नलिप्यतेयद्येकत्वमपश्यतिसभ्यगर्थंयात्तः तद
ययतेतेचयः सपुनःस्वयंगंतुंस्वतंत्रश्चेन्नेहेच्छतिआरब्धकर्मनानात्वाद्बुधानामन्यथान्यथावर्तनंतेनशास्त्रार्थेविभ्रांतव्यंनपंडितैरित्यादिस्मृतिस्त्र

शुभाशुभयोरौदासीन्यंवातदुक्तंबुद्धाद्वैतसतत्त्वस्ययथेष्टाचरणंयदिशुनांतत्त्वदृशांचैवकोभेदोऽशुचिभक्षणे इतिब्रह्मवित्त्वं
तथाभुक्त्वासआत्मज्ञोनचेतरइतितदानीममानित्वादीनिज्ञानसाधनानिअद्वेष्टृत्वादयःसद्गुणाश्चालंकारवदनुवर्तन्ते तदुक्तं।

त्यभियुक्तवाक्यैर्विदुषांयथेष्टाचरणस्यांगीकारादितिचेत्सत्यंतेषांवचनानांविद्वत्स्तुतिपरत्वेननतत्कर्तव्यमित्यत्रतात्पर्याभावात् तदुक्तमाचार्यैः अधर्माज्जा २६
यतेज्ञानंयथेष्टाचरणंततःधर्मकार्येकथंतत्स्यादत्रधर्मोविनश्यतीतिनन्वेवममानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवमित्यादिस्मृत्युक्तसाधनस्यअद्वेष्टासर्व
भूतानामित्यादिवचनैःप्रतिपाद्यमानाद्वेष्टृत्वादिगुणसमूहस्यचविदुषांसंपाद्यमानत्वश्रवणात्तेनसहविरोधमाशंक्यअमानित्वादिसंपादनस्यविविदिषासं
न्यासविषयत्वाद्विदुषांतुलक्षणत्वेनालंकारवदनुवर्तमानात्वाविरोधइत्याहतदानीमितिजीवन्मुक्तावस्थायामित्यर्थः अस्मिन्नर्थेवार्तिकसंमतिमाहतदु
क्तमितिअस्यविद्वत्संन्यासिनोजीवन्मुक्तस्याद्वेष्टृत्वादयोगुणाः अप्रयत्नेनस्वतएवभवंतिननुसाधनरूपिणः तंप्रतितेसाधनरूपानभवंतितत्रहेतुमाह ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

उत्पन्नेतियत उत्पन्नात्मावबोधो ब्रह्मात्मैकत्वनिश्चयरूपः ततः तस्यैते गुणाः लक्षणानि नैव भवंतीत्यन्वयः इयता प्रबंधेन प्रतिपादितेऽस्मिन्वेदांतसाराख्ये ग्रं
थे श्रीमत्परमगुरु परमहंस परिव्राजकाचार्य सदानन्द योगीन्द्रेण महापुरुषेण अथ वेदांतो नामेत्यारभ्य साधन चतुष्टयसंपन्न स्तु प्रमातुरधिकारिणः मूला
ज्ञाननिवृत्ति परमानंदप्राप्तिसिद्धये प्रतीयमानाविद्यकसकलप्रपंचजातस्य ब्रह्मण्यध्यारोपापवादपुरःसरं सविस्तरं निःप्रपंचत्वं प्रतिपाद्य तत्साधनं च श्रव
णादिकं सप्रपंचमभिधाय तस्यैवाधिकारिणः तत्त्वमस्यादिवाक्यश्रवणानंतरं ब्रह्मात्मैकत्वसाक्षात्कारेण निरस्तसमस्तभेदबुद्धेः जीवन्मुक्तत्वं प्रदर्शितं एताव
तैव कार्यसिद्धिः किं वहुलेखनेनेति मनसि निधाय संप्रत्यस्यैव जीवन्मुक्तस्य स्वप्रकाशात्मानंदानुभवैकनिष्ठस्य भेदप्रतीत्यभावेपि अविद्यालेशवशात्प्रा
रब्धकर्म भुंजानो भिक्षाटनादिदेहयात्रामात्रक्रियावशिष्टो ब्रह्मभूत एवावतिष्ठत इत्युपसंहरति किं वहुनाइत्यादिना प्रारब्धफलं त्रिविधं स्वेच्छाकृतं परे

उत्पन्नात्मावबोधस्य त्वद्वेष्टृत्वादयो गुणाः अयत्नतो भवंत्यस्य न तु साधनरूपिणः इति किं वहुना यं देहयात्रामात्रार्थमिच्छा
निच्छापरेच्छाप्रापितानि सुखदुःखलक्षणानि आरब्धफलान्यनुभवन्नंतःकरणाभासादीनामवभासकः सन् तदवसाने प्र
त्यगानंदपरब्रह्मणि ॥१०

च्छाकृतं अनिच्छाकृतं चेति तत्र व्युत्थानदशायामीश्वरप्रेरिततया स्वकीयेच्छ या कृतं स्वेच्छाकृतं भिक्षाटनादि समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानमन्नादिकं परे
च्छाकृतं समाध्यवस्थायां व्युत्थानदशायां वा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमानं पाषाणपतनकंटकवेधादिकमनिच्छाकृतं स चायं जीवन्मुक्तः प्रोक्तं त्रिवि
धप्रारब्धप्रापितं सुखदुःखमनुभवन्बुद्ध्यादिसाक्षितया सर्वावभासकः सन्भोगेनारब्धकर्मक्षये सति प्रत्यगभिन्नपरमात्मनि प्राणादिलयानंतरं प्रनष्टावि
द्यकसंसारः कृतकृत्यः सन् गलितसकलभेदप्रतिभासो ब्रह्मैवावतिष्ठत इति सकलवेदरहस्यतात्पर्यमित्यर्थः अयं जीवन्मुक्तोऽज्ञानाद्युपाधिविलये सति घटा
द्युपाधिविनिर्मुक्ताकाशवन्मुक्त इत्युपचारव्यवहारभाग्भवति बद्धत्वस्याप्यवास्तवत्वात् तदुक्तमाचार्यैः न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः न मुमुक्षुर्न वा मुक्त
इत्येषा परमार्थता अस्य जीवन्मुक्तस्योपाधिविगमसमये प्राणाख्यं लिंगशरीरं प्रतितप्तलोहक्षिप्तनीरविंदुवत्प्रत्यगभिन्नपरमानंदे लीनत्वात्स्थूलशरीरं नोत्क्रा

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

अत्रश्रुतिमाह नतस्येति अयं जीवन्मुक्तो जीवन्नेव दृश्यमानाद्रागद्वेषाद्विबंधनाद्विशेषेण मुक्तः सन् वर्त्तमानदेहपाते सति भाविदेहबंधाद्विशेषेण मुच्यत इत्य
न्यापि श्रुतिमाह विमुक्तश्चेति बृहदारण्यकेपि यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येस्य हृदि स्थिताः अथ मर्त्यो मृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति वाशिष्ठेपि जीवन्मुक्तपदं त्य
क्त्वा स्वदेहे कालसात्कृते भवत्यदेहमुक्तत्वं पवनो स्पंदतामिवेति असंगोह्ययं पुरुष आकाशवत्सर्वगतश्च नित्यः अस्नाविरं शुद्धमपापविद्धमित्यादिश्रुत्या प्र
त्यगात्मनो नित्यत्वपरिपूर्णत्वकूटस्थत्व श्रवणात् उत्पत्त्याप्तिविकृतिसंस्कारचतुर्विधक्रियाफलविलक्षणत्वेन विद्यया नित्यनिवृत्ताविद्यामात्रेण प्राप्त
एवात्मा पुनः प्राप्त एवेत्युपचर्यते अधिष्ठानस्य गमनाभावे अध्यस्तस्य लोकांतरगमनायोगात् सालोक्यादिमुक्तिसंभवः नत्वप्राप्तस्य क्रियासाध्यस्य वस्तुनो

प्राणे लीने सति अज्ञानतत्कार्यसंस्काराणामपि विनाशात् परमकैवल्यमानंदैकरसमखिलभेदप्रतिभासरहितमखंडं।
ब्रह्मावतिष्ठते न तस्य प्राणा उत्क्रामंत्यत्रैव समवलीयंते विमुक्तश्च विमुच्यत इत्यादिश्रुतेः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०

विद्यमानानर्थनिवृत्तेश्च पुरुषार्थत्वं दृष्टं अत्र तदभावात्कथं पुरुषार्थत्वमिति चेत् न तयोरेव पुरुषार्थत्वमिति नियमाभावात् स्वच्छायायामारोपितरक्षसो
विस्मृतकंठगतचामीकरस्य भ्रांतपुरुषस्याप्तवाक्येन तयोर्निवृत्त्या तयोरपि पुरुषार्थत्वदृष्टेः अत्र संग्रहः आत्माज्ञानमलं निरस्तममलं प्राप्तं च तत्त्वं परं कंठ
स्थाभरणादिवत् स्वामवशाच्छायापिशाची यथा आप्तोक्त्याप्तिनिवृत्तिवच्छ्रुतिशिरोवाक्याद्गुरोरुत्थिताद्ध्वस्तध्वांतनिरासतः परसुखं प्राप्तं तयोरुच्यत इति
न च मुक्तानां अपि वशिष्ठभीष्मप्रभृतीनामपरोक्षज्ञानिनां पुनर्देहांतरश्रवणात्केवलं ज्ञानोत्पत्तिसमय एवास्मज्ञानिनामस्माकं मुक्तिर्भवतीति कथं विश्वसिमः
अतो ज्ञानव्यतिरिक्तमप्युपायांतरं किंचित्कर्त्तव्यमिति वाच्यं शास्त्रप्रामाण्यादेव तदनुपपत्तेः ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति तरति शोकमात्मविदित्यादिश्रुतिभिर्ज्ञानोत्प
त्तिसमय एव मुक्तिप्रतिपादनात् ॥०

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

वे॰टी॰ तदुक्तंशेषेणतीर्थेश्वपचगृहेवानष्टस्मृतिरपिपरित्य जन्देहंज्ञानसमकालमुक्तः कैवल्यंयातिहतशोकइतिवसिष्ठादीनांत्वधिकारिकपुरुषत्वेन
सु॰ यावदधिकारमारब्धवेगप्रयुक्तशापादिनास्वीकृतावांतरदेहपातेपितद्देहभाविभागस्यनिवारयितुमशक्यत्वात्प्रारब्धस्यविनाभोगेनक्षयानुपपत्तेःयावद
२९ धिकारमवस्थितिराधिकारिकाणामितिभगवतव्यासेनविशेषितत्वात्अस्मदादीनांचप्रारब्धकर्मणोऽन्यकदेहारंभकत्वसंभवेपिचरमदेहविनाशेपरोक्षज्ञानो
त्पत्तेरसंभवात्वामदेवेतथादृष्टत्वात्अन्यथागर्भस्थस्यश्रवणाद्यभावेनज्ञानोत्पत्त्यनुपपत्तेः ननुज्ञानिनामपिस्वप्नावस्थायांदेहांतरस्वीकारवन्मुक्ताना
पिपुनर्देहांतरस्वीकारः किंनस्यादितिचेन्न कंठेस्वप्नेसमाविशेदित्यादिवाक्येषुकंठान्निर्गमनाभावश्रवणाद्देहांतरप्राप्तेश्रुतदनंतरमतिपत्ताविन्या
त्रदेहान्निर्गमनश्रवणाद्वैषम्यंतदुक्तंस्कांदेयस्मिन्देहेदृढंज्ञानमपरोक्षंविजायतेतद्देहपातपर्यंतमेवसंसारदर्शनंपुनरपिनास्तिसंसारदर्शनंपरमार्थतःक
थंतद्दर्शनंदेहविनाशाद्ब्रह्मुच्यतेतस्माद्ब्रह्मात्मविज्ञानंदृढंचरमविग्रहेजायतेमुक्तिर्ज्ञानप्रसादादेवमुच्यतइतितस्मात्सुष्ठूक्तंविमुक्तश्चविमुच्यतइतिनि
त्यशुद्धपरिपूर्णमद्वयंसच्चिदात्मकमखंडमक्षरंसर्वदासुखमबोधतत्त्वतोनैवं जिनंसदहमस्मितत्परमगोवर्द्धनोद्धरणमेरणायाविमुक्तक्षेत्रेपवित्रेन
रसिंहयोगीवेदांतसारस्यचकारटीकांसुबोधिनींविश्वपतेः पुरस्तात् जातेपंचशताधिकेदशशतेसंवत्सराणांपुनः संजातेदशवत्सरेप्रभुवरश्रीशा
लिवाहेशकेप्राप्तेदुर्मुखवत्सरेशुभशुचौमासेनुवस्यांतिथौप्राप्येभागववासरेनरहरिष्टीकांचकारोज्ज्वलाम् इतिश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीम
द्रामानंदभगवत्पूज्यपादशिष्यनृसिंहसरस्वतीविरचितावेदांतसारटीकासमाप्ता लिषावाबूलालसुकुल॥ श्रीसंवत१९२९मितिज्येष्ठकृष्ण२॥०

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi
Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

वे॰ सा॰

॥श्रीकाशीविश्वनाथपुरीमेंढुंढिराजगणेशकेपाशदाऊअग्निहोत्रीकेयहांसिद्धविनायकयंत्रमे
वेदान्तसारसुबोधनीटीकासहितछापाभयालिखावाबूरामसुकुल छापनेवालारामा जिसकोले
नाहोयउसैढुंढिराजगणेशकेपासदाऊअग्निहोत्रीकेदुकानपरमिलेगा मि तीजेष्ठकृष्ण८ वार
भौम संवत१९२९मेछापा।

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun 7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

This PDF you are browsing is in a series of several scanned documents containing the personal colleciton of Jagannath Bhattarai ji from Kathmandu, Nepal.

CV:

Jagannath Bhattarai
Date of Birth: 31 December 1960
Place of Birth: Kathmandu, Nepal
Address: Nagarjun (Ramkot), Kathmandu

Educational Qualifications
Bachelor of Science (B.Sc.) – Major in Biology
Master's Degree – Sociology & Anthropology
Shastri (Ongoing) – Balmiki Vidyapeeth

Professional Experience
Government School Teacher (Madhyamik Pratham Shreni)
Taught at Secondary Level (Madhyamik)
Taught at Higher Secondary Level (Uchcha Madhyamik)
Served as Head Teacher
Led academic and administrative development
Strengthened institutional performance and student outcomes

Areas of Interest
Sanskrit Vyakaran
Spiritual & Philosophical Studies
Educational Leadership

Digitization by eGangotri Trust
Funding by MIDF, New Delhi

Jagannath Bhattarai Collection. Nagarjun-7, Kathmandu, Nepal